

**2002-2020 Yılları Arası Türkiye’de Laiklik Algısı ve Örgün Din Eğitime
Yansımaları: İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri Üzerine Nitel Bir
Araştırma**

Between the Years 2002-2020 Perception of Secularism in Turkey and Its Reflections
on Formal Religious Education: A Qualitative Study on Imam Hatip Schools and
Theology Faculties

Macid YILMAZ

Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı
Assoc. Prof., Hitit University, Faculty of Theology, Department of Religious
Education, Corum/ Turkey

macidyilmaz@hitit.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-9479-3686

Tuba AKÇAY

Arş. Gör., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı
Research Assistant, Hitit University, Faculty of Theology, Department of Religious
Education, Corum/ Turkey

tubaakcay@hitit.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-0106-8109

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 2 Nisan / April 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 9 Haziran / June 2021

Atıf / Citation: Yılmaz Macid- Akçay Tuba. “2002-2020 Yılları Arası Türkiye’de Laiklik
Algısı ve Örgün Din Eğitime Yansımaları: İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri
Üzerine Nitel Bir Araştırma / Between the Years 2002-2020 Perception of Secularism in
Turkey and Its Reflections on Formal Religious Education: A Qualitative Study on Imam
Hatip Schools and Theology Faculties”. *Gıfad: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dergisi / The Journal of Gumushane University Faculty of Theology*, 10/20 (Temmuz/July
2021/2): 152-186

İntihal: Bu makale, özel bir yazılım ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by a special software. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/tr/pub/gifad>

Mail: ilahiyatdergi@gumushane.edu.tr

Copyright© Published by Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Gumushane
University, Faculty of Theology, Gümüşhane, 29000 Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All
right reserved.

- ◆ 2002-2020 Yılları Arası Türkiye’de Laiklik Algısı ve Örgün Din Eğitimine Yansımaları: İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri Üzerine Nitel Bir Araştırma

Öz

Laiklik, en genel anlamıyla din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasıdır. Bu olgu, inançların devlet yönetim biçimlerine yansımaları konusunda önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu itibarla Türkiye’nin anayasal-hukukî düzeninde laikliğin yerini anlamak, bir bakıma iktidarın öne çıkardığı dünya görüşünü yakından incelemekle doğrudan ilişkilidir. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte yönetim-din ilişkisi bakımından benimsenen laiklik anlayışı Kıta Avrupa’sı laiklik modeline dayanmaktadır. Bu model; katı, baskıcı ve dini dışlayıcı etkilere sahiptir. AK Parti hükümeti döneminden itibaren ise yönetimde Anglosakson laiklik modeli hâkim olmaya başlamıştır. Anglosakson modeli ise çoğulcu, özgürlükçü ve dini dışlamayan özelliklere sahiptir. Türkiye’de yaşanan bu ideolojik değişim, eğitim alanını da etkilemiştir. Hükümetlerin laiklik algısı, özellikle din alanında mesleki eğitim veren İmam Hatip Okullarını ve İlahiyat Fakültelerini gündeme getirmiştir. Buradan hareketle çalışmada 2002 yılında iktidara gelen AK Parti hükümeti dönemindeki laiklik algısı ve buna bağlı uygulamaların İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri üzerindeki etkileri incelenmiştir. Araştırma, nitel bir desene sahiptir. Veriler, doküman analizi tekniğine dayandırılarak toplanmıştır. Verilerin incelenmesi arama, tarama, derleme ve yorumlama olmak üzere dört aşamada gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Din Eğitimi, Din Eğitimi Politikası, Laiklik, İmam Hatip Okulları, İlahiyat Fakülteleri.*

Abstract

Secularism, in the most general sense, is the separation of religion and state affairs. This phenomenon emerges as an important concept regarding the reflection of beliefs on state governance forms. Hence to understand the place of secularism in Turkey’s constitutional-legal order, it is directly related to closely examine the worldview that power in a way to stand out. With the proclamation of the Republic, the understanding of secularism adopted in terms of the administration-religion relationship is based on the Continental Europe model of secularism. This model has strict, oppressive and religious exclusionary effects. Since the AK Party government period, the Anglo-Saxon model of secularism has started to dominate the administration. The Anglo-Saxon model, on the other hand, has pluralistic, liberal and non-exclusionary features. These ideological changes taking place in Turkey, has also influenced the field of education. Governments’ perception of secularism had brought to the agenda the Imam Hatip Schools and Theology Faculties, which provide vocational education especially in the field of religion. In this study, the perception of secularism during the AK Party government, which came to power in

2002, and the effects of its practices on Imam Hatip Schools and Theology Faculties were examined. The research has a qualitative pattern. The data were collected based on the document analysis technique. Data analysis was carried out in four stages: search, scanning, compilation and interpretation.

Keywords: *Religious Education, Religious Education Policy, Secularism, Imam Hatip Schools, Theology Faculties.*

Extended Summary

Secularism is one of the phenomena that exist in the context of religion-state relationships in the administration policy of countries. Secularism, which finds application areas in different ways according to the unique dynamics of societies, is also very closely related to the field of religious education. Parties have distinct secularism ideas and each party that comes to the administration applies secularism based on their different interpretation of secularism. In general, two models are effective in the implementation of secularism in the world. These are the Continental European model and the Anglo-Saxon model. The Continental European model is based on restricting the role of religion in social life. This model is the form that excludes the religious elements adopted by France from society. It has oppressive, controlling and radical qualities. The Anglo-Saxon model, unlike the other, does not aim to remove religion from society. This model is based on the principle of pluralism. In other words, the state treats all religions and believers equally. The state must act impartially and equally towards all segments of society. In this context, determining the secularism model adopted in Turkey will be possible by evaluating the practices made here. The State of the Republic of Turkey officially accepted the principle of secularism for the first time on February 5, 1937. The principle of secularism, which officially entered the life of Turkish society with the early Republican period, was shaped within the framework of the ideology of Kemalism. With the idea of Kemalism, which was thought to have established its existence with rigid ideological discourses in the 1930s, secularism was applied based on the Continental European secularism model. In this period, religion was tried to be removed from society. These oppressive practices also negatively affected the field of religious education. Religious lessons were gradually abolished in schools and the number of schools providing religious education was reduced. Even the conditions of employment offered to these schools under country conditions have been aggravated. Especially in the period, called February 28 process (a soft power coup

attempt) in the end of 90’s, the oppressive attitude has been increased even more. When it comes to 2002, in the political elections held, the Ak Party single-handedly won the election by collecting the majority of the votes. The understanding of secularism adopted in this period was expressed in various media and put into practice. Against the Continental European secularism model that was adopted in the country at that time, the AK Party took the lead with an understanding based on the Anglo-Saxon model. To reveal the thoughts of the AK Party, which has left important traces in Turkish political history for many years, on the principle of secularism and to determine its dimensions reflected in education policies, party statutes, election manifestos, discourses and political actions of party administrators have been analyzed. In this study, the relevant sources were examined in terms of institutions that provide vocational religious education. In this context, the research was conducted with a qualitative method based on a pragmatic worldview. By using the case study design, the related process regarding the phenomenon of religious education has been tried to be defined. The data collection technique is based on document analysis. In addition to the above-mentioned sources, the data were obtained from masters and doctoral theses on education in Imam-Hatip Schools and Theology Faculties, academic books and articles, and newspaper and magazine news about Imam-Hatip Schools and Theology Faculties. In the findings, it was seen that there were more positive developments on behalf of religious education in the related period compared to the previous periods. There was an increase in the number of Imam Hatip Schools and Theology Faculties in 2002 and later. As a result, the number of students and teachers in these schools has also increased. Students who graduated from these institutions were employed in various fields. The difficult conditions applied during the February 28 process have been eliminated. From this point of view, it can be evaluated that the social demands on religious education are tried to be met and the interpretations of the political power on secularism are effective and mutually supported in this field. As a result of this, it should be stated that the visibility of religious education in the public sphere increased during this period. It is suggested that qualitative quality should also be observed during this quantitative increase, which is experienced with the policies carried out for Imam Hatip Schools and Theology Faculties. It is obvious that the improved education policies will make positive contributions to the field of religious education in Turkey.

Giriş

İnsanoğlu, var olduğu günden bugüne dek yönetim olgusunun içinde aktif rol almış bir canlıdır. Tarih boyunca kendisi için en iyi yönetim biçimini aramış ve çeşitli formlar ortaya koymuştur. Bu bağlamda laiklik, inançların devlet yönetim biçimlerine yansımaları konusunda önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. En genel anlamıyla “din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması” olarak tanımlanan laiklik, kökeni Orta Çağ Avrupa’sına dayanan eski bir olgudur. Laiklik, dinsel alan ile devlete ait kamusal alanın birbirinden ayrılması, devletin belli bir dini temsil etmemesi, dinler ve inançlar karşısında tarafsız olmasını ifade etmektedir (Aliefendioğlu, 2001). Bu durumda inançlara karşı tarafsızlığın bir sonucu olarak, devletin siyasi ve hukukî düzeninin hiçbir dinin kurallarına dayandırılmaması; aksi durumda devletin tarafsızlığının ortadan kalkacağı anlayışı laikliğin temelini oluşturmaktadır (Yayla, 2004). Siyasal bir tercih olarak laiklik, din ve devlet arasındaki ilişkiler için meşru bir zemin oluşturmakla beraber bu ön kabulün diğer tarafında her türlü inancın hukuki eşitliğini ve inanmama özgürlüğünü içeren bir kavram olarak da algılanmaktadır. O açıdan bakıldığında Batı ülkelerinde yaşanmakta olan laiklik temelli birçok problemin ülkemizde de farklı şekillerde tezahür ettiği görülmektedir.

Diğer taraftan devletlerin yönetim anlayışı ve dine yaklaşımında demokrasi, modernizm ve sekülerizm gibi düşüncelerin ülkelerdeki toplumsal talepler doğrultusunda etkili olduğu bilinmektedir. Zira din ve siyaset arasındaki ilişkinin anlaşılmasında bilim adamları arasında yeni yaklaşımlar görülmekte, bu yaklaşımlarda ise modern dünyadaki dinin konumuna yönelik Aydınlanmacı bakışa dair genel kabulün revize edilmesinin gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Üçüncü Dünya ülkelerinin bir kısmında yeni dini hareketlerin ortaya çıkması, özellikle siyasi İslam konusu, pek çok Aydınlanma destekçisinin kafasını karıştırmış ve onları paniğe sevk etmiştir. Dolayısıyla sekülerleşme teorisinin temel iddiasında yer alan modernliğin gelişimiyle dinin gitgide marjinalleşeceği ve özelleşeceği görüşünün bugünün dünyasında gerçekleşmediği anlaşılmaktadır (Asad, 1999).

Laiklik, çeşitli ülkelerde tarihî, siyasi, sosyal ve kültürel nedenlerden dolayı farklı uygulanma alanları bulmuştur. Bu kapsamda laiklik, ortaya çıktığı günden bu yana devlet yönetimlerinde iki farklı uygulama modeli şeklinde gelişme göstermiştir. Bunlar Kıta Avrupa’sı modeli ve Anglosakson

- ◆ 2002-2020 Yılları Arası Türkiye’de Laiklik Algısı ve Örgün Din Eğitimine Yansımaları: İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri Üzerine Nitel Bir Araştırma

modeli olarak adlandırılmıştır. Bu modeller göz önüne alındığında Türkiye siyasi tarihindeki laiklik algısı ve buna bağlı uygulamalar, her dönemde farklı yaklaşımların sergilenmesine neden olmuştur. Örneğin, Cumhuriyetin ilanından çok partili döneme kadar benimsenen laiklik modeli Kıta Avrupası modeli olmuştur. Oldukça katı ve baskıcı olarak uygulanan bu modelde 1950’de çok partili hayata geçişle birlikte daha esnek bir uygulanma sürecine gidilmiştir. Bu gelişmelerin sonrasında meydana gelme sebeplerinin içerisinde laiklik ilkesinin de bulunduğu 1960 Darbesi, 1971 Muhtırası ve 1980 Darbesi gibi olaylarda da Kıta Avrupası laiklik modelinin baskıcı yönünün örnek alındığı görülmektedir. Bu model, 28 Şubat sürecinde ise dini toplumdaki soyutlamak isteyen daha da katı bir hal almıştır. 2002 yılından itibaren iktidara gelen AK Parti, yeni bir laiklik modelinin esas alınacağını vadetmiş ve tercihini Anglosakson modelinden yana yapmıştır. Başka bir deyişle, Türkiye’nin yönetim biçiminde son dönemde katı laiklik anlayışından demokratik laikliğe doğru bir geçiş yapıldığı ifade edilmelidir.

Bu itibarla Türkiye’nin anayasal-hukukî düzeninde laikliğin yerini anlamak, bir bakıma iktidarın öne çıkardığı dünya görüşünü yakından incelemekle doğrudan ilişkilidir. Hukukta bilfiil yer alan laiklik, anayasayla başlamakta ama orada bitmemektedir. Çünkü her bir iktidar, laikliği kendi temel dinamikleri çerçevesinde yorumlayarak bir uygulama alanı oluşturmaktadır. Farklı laiklik uygulamalarından etkilenen alanlardan biri de eğitim olmuştur. Eğitim, devleti yöneten iktidarın benimsediği ideolojiyi topluma yaymak için kullandığı etkili araçlardan biridir. Böyle bir eğitimle insanlar, toplum içerisindeki hâkim otoritenin ne olduğunu, bu otoriteye ne ölçüde karşı konabileceğini veya yapılabilmemesi gerekenleri, yapılmaması gereken eylemlerde ne tür yaptırımlar ile karşılaşılacağını, hak ve görevlerin neler olduğunu öğrenirler. Böylelikle ideolojik söylem doğrultusunda laiklik ve eğitim kavramları buldukları konumdan ileriye taşınarak onlara yön verilir. O zaman laiklik ve eğitim olgularının ideoloji düzleminde kesişimlerini ifade etmek yanlış olmayacaktır.

İlk ve orta öğretim kurumlarındaki zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi ile İmam Hatip Liselerinin varlığına dair devletin laiklik ilkesine aykırı olduğu fikri Türk Eğitiminin en çok tartışılan ve eleştirilen konularındadır. Pek gündeme gelmese de ilahiyat Fakülteleri de tartışma alanındadır. Nitekim öğretmen yetiştirme ve bu kurumlarda istihdam etme konusundaki tartışma ve gelişmeler bunu göstermektedir (Tosun, 2008). Bugüne baktığımızda mesleki din eğitimi veren İmam Hatip Okulları ve

İlahiyat Fakülteleri 2002 yılından sonra farklı bir gelişim seyri göstermiştir. Bu noktadan hareketle araştırmanın amacı; mesleki eğitim veren bu iki kurumun siyasi iktidarın laiklik anlayışı çerçevesinde nasıl bir gelişme gösterdiklerini tespit etmek ve devletin laiklik ilkesi uygulamaları çerçevesinde bu gelişmeleri yorumlamaktır. Araştırmanın problemi ise; 2002'den sonra siyasi iktidarın laiklik konusundaki yaklaşım ve uygulamaları, eğitim alanında özellikle de mesleki din eğitimi veren İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakültelerinin yapılanmasını nasıl etkilemiştir sorusuyla ifade edilebilir. Okullarda verilmekte olan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi ise bu çalışmanın kapsamı içerisinde değildir.

Araştırma, pragmatik bir dünya görüşüne dayanarak nitel yöntemle yapılmıştır. Tercih edilen bu yöntem, öncül koşullardan ziyade eylemleri, durumları ve sonuçları ön plana çıkarmayı amaçlamaktadır (Creswell, 2017). Örnek olay araştırması deseni kullanılarak belirli bir durumdaki olguya ilişkin ne, nasıl ve niçin sorularına cevaplar aranmış ve ilgili süreç tanımlanmaya çalışılmıştır (Gürbüz- Şahin, 2017). Veri toplama tekniği ise doküman analizine dayanmaktadır. Doküman analizi, belirli bir konuda yayımlanmış araştırma sonuçları ve kuramsal yazınların sistemli bir şekilde aranması, taranması ve yorumlanması olarak tanımlanmaktadır (Cooper, 1989; Bruce, 1994). Bu çalışmanın konusunun incelemesi arama, tarama, derleme ve yorumlama olmak üzere dört aşamada gerçekleştirilmiştir.

Bu bağlamda, örgün eğitim kurumları olan İmam-Hatip Okulları ve İlahiyat Fakültelerindeki eğitim üzerine yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri içerisinde araştırma konumuza ilişkin içerikler taranmıştır. Buna ilaveten akademik kitap ve makaleler, ilgili anayasa maddeleri, seçim beyannameleri ile İmam-Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri hakkında yayın yapan gazete ve dergi haberleri gözden geçirilmiştir. Tarama sürecinin sonucunda elde edilen veriler, İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri örneğinde AK Parti'nin benimsediği Anglosakson laiklik modeli kapsamında betimlenmeye ve yorumlanmaya çalışılmıştır.

1. Laikliğin Tarihsel Gelişimi

Laiklik, en genel anlamıyla dinin ve devletin her birinin kendi alanlarında bağımsız olmasıdır. Etimolojik olarak laiklik kavramı, Yunanca 'halka ait' anlamındaki 'laos'tan türetilen 'laikos' kelimesine dayanmaktadır. Kavram Orta Çağ'da rahip olmayan bireyleri nitelendirmek için kullanılmıştır (Berkes, 1984).

- ◆ 2002-2020 Yılları Arası Türkiye’de Laiklik Algısı ve Örgün Din Eğitimine Yansımaları: İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri Üzerine Nitel Bir Araştırma

Laikliğin felsefi, sosyolojik, siyasi ve hukuki açılardan farklı anlamları bulunmaktadır (Erdoğan, 1999). Felsefi anlamıyla laiklik, bilginin kaynağının Tanrısal olmaktan çıkarılıp, tamamen beşerî-rasyonel bir temele dayandırılmasıdır. Bu anlayış, tabiatüstü güç modeline dayandırılan metafizik ve teolojik alanları insanın ürettiği rasyonel bilgiden ayırmakta; insanı anlama ve beşerî sorunları çözme hususunda rasyonel bilgiyi diğerlerinden üstün tutmaktadır. Modern bilimlerin temelinde de laik ve rasyonel düşünce yatmaktadır (Erdoğan, 2000).

Sosyolojik anlamda laiklik, dinin toplumsal hayattaki etkisinin asgariye indirilmesini ve toplumun büyük ölçüde seküler bakış açısına sahip olmasıdır. Bu bakış ise, toplumsal kurum ve ilişkilerde dinsel bilginin otoritesine başvurmanın yerini artık insan aklının almasını gerektirir. Laik toplumlarda bireyler, toplumsal alandaki eylemlerini somut rasyonel temellendirmeler üzerinden gerçekleştirirler. Bu noktada önemsenen şey, bireyin kendi iç dünyasıyla birlikte dışa dönük ilişkilerini ayırt edebilmesi ve dış dünyaya akılcı olarak yaklaşabilmesidir (Erdoğan, 2000).

Siyasal anlamda laiklik, öncelikle bir siyasal örgütlenme ilkesidir. Dinsel hayatın toplumsal hayatı örgütleme ilkesine karşın, dinsel görüş ve kurumları siyasal otoritenin dayanağı olmaktan çıkarır (Mert, 1999). Diğer bir ifadeyle, devlet otoritesinin ve siyasal otoritenin meşruluğunun tanrısal değil, dünyevi bir kaynağa; yani halka dayanmasıdır (Erdoğan, 1999). Siyasal iktidarın meşruluk kaynağı, doğal hukuk gibi herhangi bir akılcı doktrin de olabilmektedir (Erdoğan, 2000).

Laiklik düşüncesi, Avrupa’da hâkim güç olan kiliseye başkaldırının başladığı dönemlerde ortaya çıkmıştır. XV. yüzyılda başlayan kiliseye direniş hareketleri, bu yolda atılan ilk adımlardır. Zira 1453 yılında İstanbul’un fethi ve ardından Avrupa’da yaşanan gerilimler ve kilise baskısından yorulmaya başlayan yerel yönetimler, reform hareketinin doğuşunu hazırlamıştır. Reform hareketiyle birlikte güç kazanan Protestanlık, kilisenin yönetimdeki otoritesini ciddi şekilde sarsmıştır. Böylelikle Fransız İhtilali’nden sonra dönemin düşünürleri kiliseye ciddi bir şekilde karşı koymaya başlamışlardır. Kiliseler üzerinde siyasi otorite kuran ruhban sınıfı net bir biçimde güç kaybı yaşamıştır. Deyim yerindeyse laiklik, Batı dünyasında kilisenin yerel yönetimlerdeki uygulamalarına, dinden çıkarma (afroz) işlemlerine, giyotine, dışlamaya ve buna benzer sosyo-kültürel yapıya zarar veren tüm faaliyetlerine karşı verilen bir mücadelenin ürünü olarak doğmuştur.

Fransız İhtilali'nin aktörlerinden olan Voltaire, Montesquieu ve Rousseau gibi aydın isimler, kilise baskısına ve Hristiyanlığa şiddetle karşı çıkmışlar, din yerine akli ve bilimi öne çıkaran bir bakış ortaya koymuşlardır. Doğa bilimlerinde ve felsefede kayda değer ilerlemeler ortaya koyan insan akli, toplumsal hayata da laiklik perspektifiyle yönelmiştir. Toplumdaki sosyo-kültürel yapıyı aklın inşa edeceği fikri önem kazanmıştır. Bu dönemde tasarlanmak istenen toplumun yapısı, "devlet, aile, kilise ve okul tarafından inanılan Tanrı ile savaşıyor ve bu Tanrıyı reddeden toplumsal tanrıtanıma bir çizgi üzerinde yer alan" şeklinde ifade edilmiştir (Aybars, 1996).

Batı medeniyeti ve düşüncesinin ürünü olan laiklik olgusu siyasi, toplumsal ve hukuki bir ilke olarak kabul edilmiş olup kilise devlet çatışmasından doğan bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Avrupa tarihindeki laikliğin seyri ilk ortaya çıkışından günümüze kadar çeşitli görünüşler arz etmiştir. Bunlar aşağıda kısaca açıklanmıştır.

2. Laiklik Modelleri

Laiklik uygulamaları gerek din-devlet ilişkilerinin bir sonucu gerekse toplumların kendilerine özgün dinamiklerine göre farklı coğrafyalarda farklı şekillerde meydana gelmiştir. Arka planda uğruna uzun ve zorlu mücadelelerin verildiği devlet-kilise ayrımı şeklindeki laiklik ilkesi, Avrupa'da ilk defa bir yasa tasarısı halinde resmî olarak 1905 tarihinde gündeme gelmiş ve 1924 yılında tanınmıştır. Laiklik ilkesi, Fransız Anayasasına ilk kez 1946'da dâhil olmuştur. Şu anda ise 1958 yasının birinci maddesi ile teminat altındadır. Bu yasa ile kilisenin yönetim hakkı artık halkın belirlediği yöneticilere devredilmiştir. Fransa'da yönetime dâhil edilen laiklik düşüncesi anti-klerikalizm, yani kilise ve Katolik düşmanlığı durumunu taşıyan bir kimliğe sahip olmuştur (Çakır, 2017). Fransa'nın benimsemiş olduğu dinî öğeleri toplumdan dışlayıcı karakter taşıyan bu laiklik formuna *Kita Avrupası laiklik modeli* denmektedir. Bu model özellikleri itibariyle Descartes'ın akılcı ve pozitivist düşünce anlayışına dayandırılmaktadır. Devletin din üzerinde tahakküm kurmaya bu model; baskıcı, denetleyici, vesayetçi, tepeden inme, devrimci, seçkin, cumhuriyetçi ve radikaldir (Doğan, 2001).

Fransız laiklik modeli dışında uygulanan bir diğer model ise *Anglosakson laiklik modelidir*. Bu modelde dinin toplumdan dışlanması anlayışı yoktur. Dine karşı herhangi bir savaş açma veya dini toplumdan soyutlamak gibi amaçlar bulunmamaktadır. Bu modelde çoğulculuk ilkesi

- ◆ 2002-2020 Yılları Arası Türkiye’de Laiklik Algısı ve Örgün Din Eğitimine Yansımaları: İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri Üzerine Nitel Bir Araştırma

esas alınmaktadır. Yani devlet, bünyesindeki tüm dinlere ve inananlarına eşit şekilde yaklaşmaktadır. Devlet, her kesime karşı tarafsız ve eş değer davranmak zorundadır. Kanunlarda ve yasalarda herhangi bir dine ait bir kabul veya düşünce yer almaz. Bu model kısaca özgürlükçü, barışçıl, çoğulcu ve uzlaşmacı nitelikler taşır (Bockel, 2011).

Laiklik; eşitlik ve inanç özgürlüğü olmak üzere iki temel ilkeye dayanır. Aynı zamanda bu ilkelerin toplum düzeyinde de gerçekleşmesine imkân tanır. Laikliğin farklı modellerde tezahür etmesi, onun amaçlarının ve uygulamalarının yeterince ortaya konamaması ve yoruma açık taraflarının ülkelerin toplumsal yapılarına göre şekillenmesindedir (Maclure ve Taylor, 2015).

3. Türkiye’de Laikliğin Tarihi

Türkiye’de laiklik anlayışının siyasi ve hukuki anlamda kurumsallaşması esas itibarıyla Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiş olmakla birlikte Osmanlı Devleti’nden alınan miras da bazı açılardan etkili olmuştur (Dağcı-Dal, 2014). TBMM kurulduktan sonra ilk anayasa 20 Ocak 1921’de yürürlüğe girmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra 1921 Anayasası, değişen ve gelişen ihtiyaçları karşılamaya yetmeyince, anayasanın esas prensiplerine sadık kalmak şartıyla, 20 Nisan 1924 tarihinde, 491 sayılı kanunla ikinci bir anayasa kabul edilmiştir. Bu anayasada “Devletin dini, İslam dinidir” maddesi yer almıştır. 10 Nisan 1928’de anayasada tekrar bir değişiklik yapılarak bu madde kaldırılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’na laiklik ilkesi resmî olarak 5 Şubat 1937’de girmiştir (Akkır, 2019).

Bazı düşünürler, laikliğin Türk toplumunda 1937’den önce benimsendiğini ileri sürmüşlerdir. Bunlardan biri olan sosyolog Niyazi Berkes (öl. 1988), laikliğin Türk toplumunda doğumunun Tanzimat Fermanı’nın kabulü ile başladığını söylemiştir. Ona göre bu dönemde Osmanlı yönetim sisteminde demokrasi kıvılcımlarıyla beraber laiklik düşüncesi de hayat bulmaya başlamıştır (Berkes, 1984). Halil İnalçık (öl. 2016) ise bu adımların laikliğin değil, Türkiye’de Batı medeniyetine açılan yeni bakış açılarının hayat bulması anlamına geldiğini söylemektedir. Çünkü Tanzimat Fermanı, Türkler için Batı’yı anlama çabalarını ve bunun ötesinde hayranlık duygularını içermektedir (İnalçık, 2016).

Tanzimat döneminden Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuna kadar geçen sürede Fransa’nın örnek alındığı açık bir gerçekliktir. Örneğin,

1850’de Fransız ticaret yasası alınarak ülkede yürürlüğe konulmuştur. Yine 1858’de ceza yasası Fransızcadan Türkçeye çevrilmiş ve şer’i bir hüküm olan ‘hadd’ anayasadan kaldırılmıştır (Çakır, 2017). Türkiye siyasi tarihinde laiklik olgusu konusunda da Fransa’dan etkilenildiği aşikârdır. Çünkü incelendiği zaman laiklik kelimesinin dilimize Fransızcadan geldiği görülecektir. İngilizcede *secularism* olarak kullanılan kavram, Fransızcada *laïcisme* olarak geçmektedir ve Türkçeye yansması da laiklik olmuştur. Bu yüzden Berkes ve İnalçık’ın laikliğin Türkiye’deki tarihi kökenlerine yönelik tespitlerinde bir haklılık payı bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Erken Cumhuriyet dönemiyle birlikte resmî olarak Türk toplumunun hayatına giren laiklik ilkesi, Kemalizm ideolojisi çerçevesinde şekillenmiştir. 1930’larda katı ideolojik söylemlerle varlığını kabul ettirdiği düşünülen Kemalizm düşüncesi ile laiklik, Kıta Avrupa’sı laiklik modeli esas alınarak uygulanmıştır. Bu dönemde laiklik anlayışı ve uygulamaları, din karşıtlığı olarak kendini göstermiştir. Bireylerin hak ve özgürlüklerini sınırlayan, dini ve dindarları gözetim altına almaya çalışan bir uygulama olmuştur. Din ve devlet arasına mesafe konulmuştur. Laiklik özellikle çok partili döneme kadar dini toplumdaki dışlama gibi hak ve özgürlükleri sınırlayıcı bir ilke olarak Türk toplumunda varlığını sürdürmüştür (Akkır, 2019). Bu dönemde medreseler kapatılmış, Kur’an-ı Kerim Türkçeye çevrilmiş, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın hazırlamış olduğu hutbelere müdahale edilerek ayetler ve hadislerin Türkçe okunması şartı konulmuş, hutbelerin frank üstüne palto ile başa bir şey giymeden verilmesine yönelik emir verilmiştir. Ayrıca ezanlar Türkçe okutulmuş ve 1930 yılına gelindiğinde ise ülkedeki tüm okullardan din namına okutulan bütün dersler kaldırılmıştır (Cündioğlu, 1998).

Ülke çapında yasaklanan din eğitiminin 1946’da TBMM’de gündeme gelmesinden sonra, 1947’de toplanan CHP 7. Kurultayında devletçilik ve laiklik ilkelerinin liberalleştirilmesi yönünde kararlar alınmıştır. Dini uygulamalarda reform, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın devletin organik yapısı içinden çıkartılması ve dine önem veren siyasal bir tutumun izlenmesi gibi bir yaklaşıma destek verilmiştir. 1948’den itibaren CHP’nin din eğitimi konusundaki katı tutumu seçimlerin yaklaşmasıyla birlikte yumuşamaya başlamış ve buradan hareketle 1949’da ilkokulların müfredatına seçmeli din dersi konulmuştur (Öztemiz, 1997).

Cumhuriyetin ilanından sonra çok partili hayata geçiş sürecinin başlamış olması, dünyada yaşanan Soğuk Savaş esnasında Türkiye’nin

- ◆ 2002-2020 Yılları Arası Türkiye’de Laiklik Algısı ve Örgün Din Eğitimine Yansımaları: İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri Üzerine Nitel Bir Araştırma

ABD’nin yanında yer alması ve savaş sürecinin ülke içerisinde oluşturduğu iktisadi buhran, 1946-1950 yılları arasında Türkiye’de “dini uygulamalarda liberalleşme” olarak adlandırılan bir laiklik sürecinin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bu sürecin ardından 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti, bu dini uygulamalarda liberalleşme sürecine hız kazandırmış ve mevcut düzeni 1960 darbesine kadar devam ettirmiştir (Ateş, 2018).

Demokrat Parti, 1950’de iktidara geldiği zaman, ilk iş olarak ezanın tekrar Arapça okunmasının önünü açmıştır. 1930 yılında kapatılan İmam Hatip Okulları ve Yüksek İslam Enstitüleri 1951’ de tekrar açılarak hizmet vermeye başlamıştır. 1956’dan itibaren din dersleri öğretim programlarına tekrar eklenmiştir (Ünsür, 1995). Demokrat Parti’nin bu faaliyetleri o dönemde Cumhuriyet Halk Parti’sinin dinsizlikle suçlanmasına neden olmuştur. Bu tepkiler karşısında dönemin parti başkanı İnönü, din ve laiklik hakkındaki söylemlerini yumuşatmıştır. Bu dönemde siyasi yarışın da etkisiyle CHP, dini özgürlüklerin halka verilmesi konusunda olumlu tavırlar sergilemiştir. Söylemlerin yumuşamış olması, Kemalizm ideolojisindeki katı laiklik anlayışının değiştiği anlamına gelmemektedir. Bu durum, en basit şekilde oy kaygısı olarak açıklanabilir (Ahmad, 2010).

Yaşanan gelişmeler, ülkede mevcut olan katı laiklik modelini esnetmiş olsa da tamamen değiştirmemiştir. 1960 yılında yapılan askeri darbe ile Demokrat Parti iktidardan indirilmiştir. Demokrat Parti’nin kendinden önceki dönemin aksine din alanında daha ılımlı veya özgür politikalar geliştirmesi sebebiyle “din istismarı yaptığı ve laiklikten taviz verdiği”, “dini irticaya alet ettiği” ve “gericiliğe taviz verdiği” şeklinde gerekçelendirmelerle askeri yönetim başa geçmiştir. Son dönem faaliyetlerine karşı 1961 Anayasası oluşturulmuştur. Burada laiklik tekrar tanımlanmış ve 1924 Anayasası tamamlanmaya çalışılmıştır (Yamaç-Okumuş, 2020). Cumhuriyetin niteliklerinin sayıldığı 1961 Anayasası’nun 2. maddesinde Türkiye Cumhuriyeti “*İnsan haklarına dayanan, milli demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devletidir.*” şeklinde tanımlanmıştır. 1961 Anayasası’nda laiklikle ilgili esas önemli vurgu, “*Düşünce ve İnanç Hak ve Hürriyetleri*” başlığı altında, IV. Bölümün vicdan ve din hürriyetini tanımlayan a bendinin 19. maddesinde yapılmıştır. “*Herkes, vicdan ve dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. Kamu düzenine veya genel ahlâka veya bu amaçlarla çıkarılan kanunlara aykırı olmayan ibadetler, dinî ayin ve törenler serbesttir. Kimse, ibadete, dinî ayin ve törenlere katılmaya, dinî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz. Kimse, dinî inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz. Din eğitim ve öğrenimi, ancak kişilerin kendi isteğine ve küçüklerin de*

kanuni temsilcilerinin isteğine bağlıdır. Kimse, Devletin sosyal, iktisadî, siyasî veya hukukî temel düzenini, kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasî veya şahsî çıkar veya nüfuz sağlama amacıyla, her ne suretle olursa olsun, dinî veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz. Bu yasak dışına çıkan veya başkasını bu yolda kışkırtanlar kanuna göre cezalandırılır; dernekler, yetkili mahkemece ve siyasî partiler, Anayasa Mahkemesince temelli kapatılır.” şeklinde kabul edilen madde ile laiklik güvence altına alınmıştır.

Darbenin ardından 1961’de Türkiye bir seçime gitmiştir. Yapılan seçim sonucunda bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. Bu seçimde CHP 193, Adalet Partisi 158, Yeni Türkiye Partisi 65, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi 54 milletvekili ile meclise girmişlerdir. Hükümet, CHP ve AP arasında koalisyon şeklinde kurulmuştur. Bu dönemde Cemal Gürsel de cumhurbaşkanı olmuştur. Yaşanan siyasi gelişmelerin ardından 12 Mart 1971’de askeri kesim tarafından sıkıyönetim ilan edilmiş ve hükümet istifaya zorlanmıştır (Sürgevil v.dğr., 2012). Yayınlanan muhtırada Atatürk ilke ve inkılaplarının yönetiminde esas alınması ibaresi yer almıştır. Özel olarak laikliğe anılmasa da bu ilkeler içerisinde yer almaktadır.

12 Mart süreci olarak adlandırılan bu dönemde eğitim alanına yansıyan yönüyle laiklik uygulamaları şöyle olmuştur: İmam Hatip Okullarının orta kısmının müfredatından mesleki (dinî) dersler çıkarılmış, kız öğrencilerin bu okullara kayıt yaptırma hakları ellerinden alınmıştır. Bu dönemde İmam Hatip Okulları kapanma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Okullarda başörtüsü yasaklanmıştır. Muhafazakâr görüşlü parti, yayınevi ve dergiler kapatılmıştır. Yine laik eğitim ilkelerine uygun olmadığı gerekçesiyle bazı Kur’an kursları kapatılmış ve bazılarının da MEB’in kontrolünde denetlenmesi sağlanmıştır (Erim, 2007).

26 Eylül 1973’te sona eren sıkıyönetim sonrasında Türkiye’nin siyasi hayatında laikliğe karşı önceki dönemlere nazaran farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. 1973’te CHP’nin başında bulunan Bülent Ecevit, ilerlemenin dine bağlı olmadığını lakin dine saygının da laiklikle çelişmediğini ifade eden söylemlerde bulunmuştur. Bu dönemde “Şapka devrimi ne getirmiştir?” diyerek oy potansiyelini yükselten Ecevit, ilke ve inkılapların uygulama şeklinin İnönü döneminden farklı olacağını da vadedmiştir. Kendisini ortanın solu olarak tanımlayıp seçimlere giren Ecevit’e ilk eleştiriler de bu dönemde yine kendi partisinden gelmiştir. Uygulamaya çalıştığı laiklik modelinin Kemalizm ideolojisine uygun olmadığı

- ◆ 2002-2020 Yılları Arası Türkiye’de Laiklik Algısı ve Örgün Din Eğitime Yansımaları: İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri Üzerine Nitel Bir Araştırma

söylenmiştir. CHP üyeleri Ecevit’in geliştirdiği ılımlı söylemlere rağmen baskıcı laikliği savunmuşlardır (Akkır, 2019).

14 Ekim 1973’te yapılan seçimin ardından hiçbir siyasi parti tek başına hükümet kuracak oy çokluğunu yakalayamamış ve koalisyon hükümetine mecbur kalmıştır. Bunun üzerine 26 Ocak 1974’te Bülent Ecevit’in başbakan ve Necmettin Erbakan’ın devlet bakanı ve başbakan yardımcılığı görevini üstlendiği CHP+MSP koalisyon hükümeti kurulmuştur. 17 Kasım 1974’e kadar devam eden hükümetin Milli Eğitim Bakanlığı görevini CHP’den Mustafa Üstündağ yürütmüştür. Bu hükümet döneminde önceden kapatılan 29 İHL tekrar faaliyete geçirilmiştir. Seçmeli ders statüsünde olan din derslerine paralel olarak bu dönemde “Milli Ahlak Dersleri” okul müfredatlarına kazandırılmıştır. Bu dersin işlenmesinde dini referanslar değil, sosyal ve felsefi referanslı ahlak konularının yer almasına karar verilmiştir (Öcal, 2017)

Ecevit başbakanlığında kurulan bu koalisyonun istifası üzerine 31 Mart 1975’e kadar birtakım girişimlerde bulunularak Süleyman Demirel başbakanlığında yeni bir koalisyon hükümeti daha kurulmuştur. Bu kez bu koalisyonda Milli Selamet Partisi’nden Necmettin Erbakan, Cumhuriyetçi Güven Partisi’nden Turhan Feyzioğlu ve Milliyetçi Hareket Partisi’nden Alpaslan Türkeş yer almıştır. Bu dörtlü koalisyonun Milli Eğitim Bakanı Adalet Partisi’nden Naili Erdem olmuştur. Bu hükümetin koalisyon protokolünde il ve ilçelerde binaları tamamlanmış olan meslek liselerinin öğretime açılması gerektiği yer almıştır. Böylece 150 adet İHL’nin açılmasına vesile olmuştur. Bu dönemde yardımcı ders olarak okullarda okutulan din derslerinin normal programlara alınması ve bu derslerin din öğretmeni olarak yetiştirilen mezunlar tarafından verilmesi gerektiği gündeme getirilmiştir. Ancak zorunlu ders statüsü kazandırılmamıştır (Öcal, 2017).

Bu gelişmelerin ardından sırasıyla 1978’de CHP+Bağımsızlar hükümeti, 1979’da Süleyman Demirel’in kurduğu azınlık hükümeti dönemleri olmuştur. Bu yıllarda yine İHL sayıları artmaya devam etmiştir. 1976 yılında ise Danıştay kararı ile kız öğrencilerin bu okullara kayıt yaptırması yönündeki yasak tamamen kaldırılmıştır (Öcal, 2017).

Olaylar bu şekilde ilerlerken gündemdeki ötekileştiren yaklaşımlar neden gösterilerek 12 Eylül 1980’de askerî bir darbe daha yapılmıştır. Ülke çapında yaşanan Alevi-Sünni ve sağ-sol olayları bu darbenin tetikleyicisi olmuştur. Velhasıl, 1980 darbesinin arka planında baskın neden yine din ve laiklik konusundaki ideolojik anlayışlar olduğunu söylemek mümkündür.

1980 darbesinde dini faaliyet ve hareketler; gericilik, yobazlık ve irtica gibi kavramlara hapsedilerek söylemler geliştirilmiştir. Askerî rejim, İmam hatipler, Kur'an kursları, başörtüsü vb. dinî görünüm taşıyan tüm öğeleri toplumdan soyutlayarak dini baskılayan bir laiklik politikası uygulamıştır. 22 Temmuz 1981'de Bakanlar Kurulu, Başbakan Bülent Ulusu başkanlığında toplanarak üniversitelerde çağdaş olmayan ve dini temsil eden kıyafetlerle girilmesini yasaklayan kararı almış ve devlet başkanı Kenan Evren bu kararı onaylamıştır. 7 Aralık 1981'de türban yasağı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu dönemde başörtüsüyle beraber sakal yasağı da getirilmiş ve namaz kılan iki yüz civarındaki asker ordudan tasfiye edilmiştir. Din adamları, irtica suçlamalarıyla tutuklanmıştır. Üniversitelerde ve İmam Hatip Okullarında öğrenim görmek isteyen kız öğrencilere baskı yoluyla başörtüleri açtırılmış ve bu yolla eğitimden dini görünümün uzaklaştırılması sağlanmaya çalışılmıştır (Kara, 2017). Yapılan bu uygulamalar, din istismarını azaltmak söylemi ile yapılsa da burada din istismarından çok din istismarının istismarı söz konusu olmuştur (Okumuş, 2011). Bu itibarla şu sonuca varılabilir ki Türkiye'de yapılan darbeler genel olarak, laik ve askerî menşelidir. Darbe süreçleri ise genel olarak, Müslüman dindar kesime karşı baskılayıcı, engelleyici ve ötekileştirici bir anlayışla işlenmiştir. Bu nedenle darbe dönemleri, katı laik uygulamalarının en işlevsel olduğu zaman dilimleri olarak değerlendirilebilir (Yamaç- Okumuş, 2020).

Darbenin akabinde 1982 Anayasası oluşturulmuştur. Din dersleri, bu anayasanın 24. maddesinde din eğitiminin, gerekçedeki ifadesiyle "istismar ve suiistimali önlemek amacıyla" devletin gözetimi ve denetimi altında olacağı, din kültürü ve ahlak öğretiminin ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan mecburi dersler arasında bulunduğu ifade edilmiştir. Aynı zamanda bu maddenin gerekçesinde, Müslüman olmayanların din kültürü ve ahlak öğretiminden muaf tutulacağı da belirtilmiştir (Erdem-Heper, 2011).

1982 yılında Yüksek Öğretim Kurulu, hazırladığı kılık kıyafet yönetmeliği ile kız öğrencilerin başlarının açık olmasını ve modern kıyafetli olmalarını zorunlu kılmıştır. İlahiyat Fakültelerinde sadece Kur'an derslerinde öğrencilerin başörtü takmalarına müsaade etmiştir (Albayrak, 2008). 8 Kasım 1986 yılında Danıştay, "Eğitim ve öğretim görmüş kadınların başlarını örtmeleri laik cumhuriyet ilkelerine karşı çıkıp dine dayalı devlet düzenini benimsediklerini gösterir..." hükmünü vermiştir. 1987'de, YÖK, türbanla ilgili Disiplin Yönetmeliğini değiştiren kararını Resmî Gazetede yayımlayarak

- ◆ 2002-2020 Yılları Arası Türkiye’de Laiklik Algısı ve Örgün Din Eğitimine Yansımaları: İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri Üzerine Nitel Bir Araştırma

uygulamaya koymuştur. 1988’de Bülent Ecevit, başörtüsü ile alakalı mevcut bu sorunun giyinme özgürlüğü olmadığını, laik eğitimin sorunu olduğunu söylemiştir. Aynı yıl yapılan üniversite birinci basamak sınavında başörtülü ve sakallı öğrencilerin yer alması engellenmiştir. 1988’de Anayasa Mahkemesi başörtüsü serbestliğini sağlayan bir karar almışsa da 1989’da Kenan Evren’in kararın iptali için başvurması ve bu başvurunun Anayasa Mahkemesi tarafından onaylanması, halk nezdinde huzursuzluklara yol açmıştır. İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Bursa, Diyarbakır ve Malatya başta olmak üzere, çok sayıda şehirde protesto eylemleri düzenlenmiştir. Aynı yıl Türkiye Barolar Birliği Disiplin Kurulu kararı ile kadın avukatların başlarını örtmesine izin verilemeyeceği açıklanmıştır (Ateş, 2018).

1990 yılının sonlarına doğru TBMM’de, üniversitelerde başörtüsünü serbest kılan kanun ANAP ve Doğru Yol Partisi’nin oylarıyla kabul edilmiştir. Ancak yıl boyunca bazı üniversitelerde başörtüsü yasağı uygulanmaya devam etmiş, başörtülü fotoğraf veren öğrencilerin diplomalarına el konularak kendilerine teslim edilmemiştir. Sağlık çalışanlarına da bu konuda sınırlamalar getirilmiş ve başörtüsü takma hakkı tanınmamıştır. Eşleri başörtülü olan askeri personelin işlerine son verilmiştir. 1996’da kurulan Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi hükümeti döneminde bu yasaklar esnetilmeye çalışılmıştır fakat 28 Şubat darbesiyle birlikte eski düzene geri dönmüştür (Ateş, 2018).

28 Şubat 1997’de yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısında ana gündem maddesi olarak "irticayla mücadele" görüşülmüştür. Toplantı sonunda oluşturulan 18 maddelik listede laikliği korumak adına alınacak olan tedbirlere yer verilmiştir. İmam Hatip Liselerinin orta kısımlarının kapatılarak ilköğretimin beş yıldan sekiz yıla çıkarılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Kur’an kurslarıyla ilgili kısıtlayıcı kurallar konulmuş, tarikatların faaliyetlerinin önlenmesi ve kurban derilerinin rejim karşıtı kuruluşlarca toplanmasının engellenmesi gerektiği belirtilmiştir. Kıyafet kanunlarının sert biçimde uygulanması, TSK’dan bu gerekçe ile uzaklaştırılan personele başka kamu kurumlarında görev verilmemesi, üniversitelerdeki irticacı kadrolaşmaya dikkat edilmesi, yeşil sermayeye kısıtlama getirilmesi yine bu tedbirler arasında yer almıştır. Toplantıda alınan kararların hemen hepsi dini hayatla ve dindarlarla ilişkili konular olmuştur. Bu karardan sonra irtica söylemi ile iktidarda olan Refah Partisi için kapatma davası açılmıştır. 18 Haziran 1997’de Başbakan Necmettin Erbakan istifa etmiştir. Bu istifanın ardından yeni bir koalisyon hükümeti kurularak 28 Şubat kararlarının uygulanacağı bir ortam geliştirilmiştir (Kara, 2012).

28 Şubat sürecinde uygulanan baskının en çarpıcı örneklerinden biri de "ikna odaları uygulaması" olmuştur. İstanbul Üniversitesi'nde öğrenim gören başörtülü kız öğrenciler için bu dönemde ikna odaları kurulmuş, bu odalarda akademisyenler söz konusu bu öğrencilere başörtülerini çıkarmaları için telkin ve baskıda bulunmuştur (Birand-Yıldız, 2012).

İlk defa çok partili dönemde görülen katı laiklik uygulamalarının esnetilmesi ve toplumun dini yaşantısı için sunulan özgürlükler, çok sürmeden darbelerle bertaraf edilmiştir. Uygulamalar dikkate alındığında özellikle 28 Şubat post-modern darbesinin, insan hakları ve özgürlükleri konusunda birçok ihlale yol açtığı da açıkça görülmektedir. Kuşkusuz bu siyasi ve ideolojik hareketler, özellikle politik kaygularla eğitim alanına da yansımış, eğitim kurumlarındaki işleyişi sekteye uğratarak beraberinde bir dizi sorunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu şekilsel düzenlemeler üzerinde yaratılan yapay tartışmalar, eğitim kurumlarının niteliklerini konuşmayı uzun süre gölgelemiştir.

4. AK Parti'nin Laiklik Anlayışı

Adalet ve Kalkınma Partisi, 14 Ağustos 2001 tarihinde kurulmuş ve Türkiye'de seçimlere ilk defa 2002 yılında katılmıştır. Kurulduğu günden itibaren katıldığı seçimlerin tamamında birinci parti olmuş ve altı genel seçimin beşinde (2002, 2007, 2011, 2015 ve 2018) tek başına iktidar olmuştur. Türk siyasi tarihinde uzun yıllar boyunca önemli izler bırakan Ak Parti'nin laiklik ilkesine dair düşüncelerini ortaya koymak ve eğitim politikalarına yansıyan boyutlarını tespit edebilmek için parti tüzüğü, seçim beyannameleri, parti yöneticilerinin söylemleri ve siyasi icraatları tahlil etmek gerekmektedir. Bu çalışmada ilgili kaynaklar mesleki din öğretimi yapan kurumlar açısından incelenmiş ve mevcut durumla ilgili yorumlara gidilmiştir.

Partinin laiklik ilkesi üzerindeki genel anlayışı, parti tüzüğünde "AK Parti; bireylerin inandıkları gibi yaşama, düşündükleri gibi ifade etme haklarının tartışılmaz olduğunu, inanç ve düşüncenin hukuka uygun olarak tanıtım ve propagandasının, bireylere ve sivil toplum kuruluşlarına ait bir hak ve yetki olduğunu, her bireyin her kurumda ve yaşamın her alanında eşit ve ortak hakları bulunduğunu, dolayısıyla devletin, hiç bir inanç ve düşünceden yana veya karşı tutum sergilememesi gerektiğini, Anayasa'da yer alan laiklik ve kanun önünde eşitlik ilkelerinin, bu anlayış ve bakışım güvencesini teşkil ettiğini vurgular." şeklinde aktarılmıştır (AKP, Ocak 2019).

- ◆ 2002-2020 Yılları Arası Türkiye’de Laiklik Algısı ve Örgün Din Eğitime Yansımaları: İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri Üzerine Nitel Bir Araştırma

3 Kasım 2002 genel seçim beyannamesinde ise partinin muhafazakâr demokrat bir kimliğe sahip olacağı ifade edilmiştir. Böylelikle Türkiye’de ilk kez bir parti kendini hem muhafazakâr hem de demokratik olarak tanımlamıştır. Kavramın teorisyenlerinden olan Yalçın Akdoğan, bu kavramı devrimci dönüşüme karşı evrimci veya tedrici değişimi savunan ve geleneksel toplumsal kurumların tahrip edilmesinin yanlışlığına vurgu yapan bir anlayış olarak açıklamıştır (Akdoğan, 2003). Bu muhafazakârlık içerisinde kültür olgusu altında din muhafazası da yer almıştır. Türkiye Cumhuriyeti topraklarında yaşayan tüm inanç sahiplerinin din ve inanışlarını özgürce yaşamaları gerektiği ve bunun bir insanlık hakkı olduğu da belirtilmiştir (AKP, 2015). 22 Temmuz 2007 genel seçim beyannamesinde tekrar kullanılan ‘muhafazakâr demokrat’ kimlik tanımı, partinin siyasette izleyeceği yolu yazılı olarak da ortaya koymuştur. Ayrıca parti kendisini bu beyannamede cumhuriyetin, demokrasinin ve laikliğin de teminatı olarak vasıflandırılmıştır. Laiklik, farklı yaşam tarzları için özgürleştirici bir model olarak yer almıştır. Hayal edilenin, kimsenin dini inanç ve kanaatlerinden ötürü suçlanamayacağı toplumsal bir ortam oluşturmak olduğu söylenmiştir. Bu yüzden hiç kimsenin devlet düzenini kendi dini inanç ve anlayışına dayandırmaya zorlayamayacağı ifade edilmiştir (AKP, 2015).

12 Haziran 2011 genel seçim beyannamesinde dini inançlarına bakılmaksızın tüm vatandaşların devlet önünde eşit olacağı belirtilmiştir. Daha önceki beyannamelerde olduğu gibi burada da bunun insani bir hak olduğu tekrarlanmıştır. 7 Haziran 2015 genel seçim beyannamesinde ise inanç sahiplerinin haklarının genişletileceğine dair vaatler sunulmuş, özellikle de Alevi kesim için yükseköğretim kurumlarında bilimsel zemin oluşturulacağı söylenmiştir. Laik bir anlayış için başörtü yasakları ve din dersleri konusunda da verilen hakların genişletileceğinin sözü verilmiştir (AKP, 2015).

24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı seçimleri beyannamesinde din ve devlet ilişkilerine özel olarak bir başlık açılmış ve partinin laiklik algısı detaylıca anlatılmıştır. *“AK Parti laikliği; dini özgürlüklerin ve farklı hayat tarzlarının, hukuk devletinin teminatı altına alınması ve devletin bütün inanç gruplarına eşit mesafede durması olarak kabul eder.”* ibaresi, partinin başından itibaren sahip olduğu laiklik anlayışını öz bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu açıklamanın ardından tek partili dönem ve darbe dönemlerinin laiklik anlayışının katı ve baskıcı niteliğe sahip olduğu vurgulanmaktadır. Oysa AK Parti’nin kadim bir kültüre sahip olan bu topraklarda Hacı Bektaş-ı Veli, Mevlâna, Yunus Emre, Sarı Saltuk gibi isimleri model olarak birlikte yaşama

tecrübesi ile laiklik anlayışını oluşturduğu belirtilmiştir (AKP, 2018). Devletin laik olması, kendi ideolojisini vatandaşlarına dayatamayacağı ve inanç sahiplerine doğrudan müdahalede bulunamayacağı anlayışına dayandırılmıştır. Yani devlet, bünyesindeki tüm inançlara adil ve eşit mesafede davranmalıdır. AK Parti'nin temel hedefinin, toplum ve devlet arasındaki inançlara müdahale sebebiyle doğan gerilimi ortadan kaldırmak, toplumun devlete kuşkuyla bakmasını engelleyerek millet ve devlet barışını sağlamak olduğu belirtilmiştir.

Seçim beyannameleri ve parti tüzüğüyle beraber AK Parti'nin laiklik anlayışını ortaya koyan bir diğer veri ise parti başkanının söylemleridir. Başkan Recep Tayyip Erdoğan'ın laiklik adına basında yer alan ve Türkiye'nin kendi iktidarları döneminde oluşmuş laiklik vizyonunu yansıtan söylemleri, söz konusu dönemi anlamak açısından önemli bir konuma sahiptir. Mesela Arap Baharı sonrasında Kuzey Afrika ülkelerine gerçekleştirdiği gezinin Mısır durağında Erdoğan şu ifadeleri kullanmıştır: *"Türkiye'de anayasa laikliği, devletin her dine eşit mesafede olması olarak tanımlar. Laiklik kesinlikle ateizm değildir... Ben Mısır'ın da laik bir anayasaya sahip olmasını tavsiye ediyorum. Çünkü laiklik din düşmanlığı değildir. Laiklikten korkmayın. Umarım ki Mısır'da yeni rejim laik olacaktır."* (Aydın, 12 Ağustos 2018). Bu söylem, partinin muhafazakâr demokrat tanımına uygun bir bakış açısını yansıtmaktadır. 2016 yılında TBMM başkanı İsmail Kahraman'ın laikliğin anayasadan çıkarılması gerektiğine dair görüşünü sunması üzerine Erdoğan bir röportajında bu konu hakkında şu cümleleri sarf etmiştir: *"Laikliği lâ dînîlik, din karşıtlığı gibi sunar ve uygularsanız elbette itirazlarla karşılaşacaksınız". "Yeni anayasada İslami vurgu olmalı"* görüşleri için ise *"Bunlar boş şeyler. Ben bir Müslüman olarak inancımı yaşayabiliyorsam mesele bitmiştir."* yorumunu yapmıştır (Munyar, 28 Nisan 2016). Aynı olayın ardından gerçekleştirdiği Hırvatistan gezisi esnasında yaptığı konuşmada *"Devlet tüm inanç gruplarına, inançlarını yaşama hususunda eşit mesafededir. Ve laiklik budur. Ve bunu bizler, partimizi kurduğumuz zaman, tüm dünyadaki laik sistemleri inceleyerek ki, bunlar da zaten biliyorsunuz bir Anglosakson laiklik, kara Avrupa'sının laiklik anlayışı... Bütün bunları inceleyerek bizler, partimizin bu konudaki anlayışını, o zaman programımıza yerleştirdik. Cumhurbaşkanlığı adaylığımızda da bizler yine Cumhurbaşkanlığımla ilgili beyannamemin içerisinde de bunlar var."* (TCCB, 26 Nisan 2016) diyerek laiklik konusundaki bakış açısını sunmuştur. Bir başka konuşmasında ise *"Kişi laik olamaz, devlet laik olur."* (Cumhuriyet, 12 Eylül 2011) diyerek devletin inanç sahiplerine karşı eşit mesafeli tavrın gerekliliğini ortaya koymuştur.

- ◆ 2002-2020 Yılları Arası Türkiye’de Laiklik Algısı ve Örgün Din Eğitimine Yansımaları: İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri Üzerine Nitel Bir Araştırma

İktidarın laiklik politikaları çerçevesinde ülkemizde yaşayan diğer din mensuplarının din eğitimi ibadet hakkı gibi talepleri yasal çerçeveler içerisinde olumlu karşılanmıştır. Örneğin Akdamar Adası'ndaki tarihi kilisede Kültür ve Turizm Bakanlığınca 2005'te restorasyon çalışmalarından sonra kilise, 2007'de "Anıt Müze" olarak açılmıştır. Ardından yılda bir gün ayin izni verilen kilisede, 19 Eylül 2010'da 95 yıl aradan sonra ilk ayin yapılmıştır. Aynı şekilde Sümela Manastırı'nda da 88 yıl aradan sonra, 2010 yılında yılda bir kez olmak şartıyla Hristiyan Ortodokslara ayin yapma izni verilmiştir. 2014 yılında ise özellikle Hristiyan ve Musevilerin kendi okullarında seçmeli din dersleri istekleri olumlu karşılanmıştır.

Görüldüğü üzere AK Parti hem resmi olarak yayınladıkları belgelerde hem de söylemlerde laikliği vatandaşların inançlarını özgür bir ortamda yaşaması olarak tanımlamaktadır. Buna göre hangi inanç sisteminin müntesibi olursa olsun bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı, dinini istediği gibi yaşama hakkına sahiptir. Bu, insan olmakla kazanılmış doğal bir haktır. Devlet de kişilerin tercihlerine saygı duymak zorundadır.

5. AK Parti Laiklik Anlayışının Örgün Din Eğitimine Yansımaları

AK Parti, 2002 yılında ilk defa iktidara geldiğinde, zikredildiği üzere Türkiye tarihinde bir post-modern darbe olarak adlandırılan 28 Şubat sürecinin etkilerinin toplumda halen devam ettiği ve laikliğin katı/baskıcı olarak uygulandığı bir dönem hâkimdi. Ülkede o dönemde benimsenmiş olan Kıta Avrupası laiklik modeline karşı AK Parti, Anglosakson modelini esas alan bir anlayışla başa geçmiştir. Bu yüzden 2002 sonrası Türkiye’de otoriter laikliğin sona ermesi ve devletin din ile barışık hale gelmesi anlamında “post-laik” tanımı kullanılmıştır (Göle, 2012). AK Parti hükümeti, kendi laiklik anlayışını uygulamaya başladığında, öncelikli olarak din ve din eğitimi sahasındaki önceki dönemlerden süregelen kısıtlı uygulamaları ele alma ihtiyacı hissetmiştir. Ama AK Parti iktidarının ilk iki dönemi sırasındaki siyasi ortamın şartlarından ötürü dini özgürlükler, din eğitimi ve din hizmetleri konularında beklenen adımların atılabilmesi için gerekli siyasi, hukuki ve bu bağlamda psikolojik zeminin hazırlanması çabalarıyla geçmiştir. 28 Şubat süreci sonrası kamuoyu tarafından dile getirilen taleplerin büyük kısmı ancak AK Parti iktidarda olmasına rağmen başörtüsü yasağını okullarda ancak 2013 ve kamu kurumlarında 2016 yılında kaldırmıştır (Berber, 8 Ekim 2013).

Türkiye’de din eğitimi faaliyetleri denildiği zaman örgün eğitim alanında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri, İmam Hatip Okulları ve

İlahiyat Fakülteleri akla gelmektedir. Bu kurumların 2002 senesinden önceki durumu ve sonrasındaki değişimler, AK Parti hükümetinin laiklik algısı ve uygulamaları doğrultusunda şekillenmiştir. 28 Şubat sürecinin dini özgürlükler ve dini eğitimi bağlamında kısıtlayıcı uygulamalarında 2002 sonrasında büyük değişimler görülmeye başlamıştır.

Eğitimde 2002 yılından itibaren öğrenci merkezli ve aktif öğrenmeyi esas alan bir anlayış benimsenmiştir. Bu doğrultuda eğitim yaklaşımları, ders programları ve ders içerikleri değiştirilmiştir. 1982 Anayasası'nda zorunlu hale getirilen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinin öğretim programları 2005, 2006 ve 2012 yıllarında değiştirilmiştir. 2005 Ortaöğretim DKAB öğretim programında Kur'an merkezli, birleştirici ve mezhepler üstü yaklaşıma sahip olan bir anlayış benimsenmiştir. Programda yapılandırmacı ve öğrenci merkezli bir yaklaşım dikkate alınmıştır (Yürük, 2011). Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerine ek olarak, 2012-2013 eğitim-öğretim yılında öğretim programlarına Hz. Muhammed'in Hayatı, Kur'an-ı Kerim ve Temel Dini Bilgiler dersleri isteğe bağlı, öğrencilerin tercih edebileceği dersler olarak konulmuştur. Bu derslerin öğretmenleri, zamanla değişen durumlar olmak üzere, İlahiyat Fakülteleri tarafından yetiştirilmişlerdir.

2012-2013 eğitim-öğretim yılında kılık kıyafete dair yönetmelikte bir değişikliğe gidilmiş ve okul üniformaları kaldırılmıştır. Kız öğrencilerin derslere başörtüsü ile girmelerine uzun bir yasak süresinin ardından artık izin verilmeye başlanmıştır. Alınan karar, AK Parti'nin laiklik anlayışıyla ters düşmüyor olsa da bazı çevrelerce eleştirilmiştir. Dinî görünümün okullarda olmaması gerektiği ve başörtüsü yaşının 10'a indirildiği gibi gerekçeler sunularak laiklik tartışmaları yapılmıştır (Ömürlüoğlu, 2020). Türkiye'de daha önce başörtüsüne dair bir yaş düzenlemesi bulunmadığından, böyle bir iddiayı ortaya atmak anlamlı değildir. Kıta Avrupası laiklik modelinden sonra Anglosakson modelini benimseyen siyasi iktidar için başörtü yasağının kalkması zorunlu bir adım olarak değerlendirilmiştir. Çünkü devletin vatandaşlarının inançlarını özgürce yaşamalarına izin veren bir kurum olması böylesi bir adımı gerektirmiştir. Bu bağlamda gündeme gelen tartışmanın temelinde, tarafların benimsedikleri laiklik modellerindeki yorum farklılıklarının olduğunu söylemek mümkündür.

Örgün eğitim kurumları grubunda ilk olarak, açıldıkları günden bugüne Türk siyasetinin gündeminden düşmeyen İmam Hatip Okulları akla gelmektedir. İmam Hatip Okulları, din alanında meslek eğitimi veren

- ◆ 2002-2020 Yılları Arası Türkiye’de Laiklik Algısı ve Örgün Din Eğitimine Yansımaları: İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri Üzerine Nitel Bir Araştırma

kurumlardır. İlk kez 1924’te açılan ve kademeli bir şekilde birkaç yıl içinde tekrar kapatılan İmam Hatip Okulları, 1949’dan sonra tamamen Türk eğitim sistemi içerisinde yer almıştır (Öcal, 2017). Bu okullar iktidara gelen partinin laiklik algısına ve eğitim politikaları çerçevesinde sayıları bazen artırılmış, bazen tamamen devre dışı bırakılmış ve bazen de kısıtlamalarla işlevselliğini yitirmiş şekilde varlığını sürdürmüştür. AK Parti hükümetine gelmeden önce, 28 Şubat döneminde bu okullar üzerinde uygulanan son politikada olumsuz etkiler hâkimdir. Bu süreçte 1997’de ortaokul kısmı kapatılmıştır. Lise kısmı ise bir yıl hazırlık okunması şartıyla dört senelik bir program şeklinde öğretim hayatında yer alabilmiştir. Üniversite sınavlarında bu okullardan mezun olan öğrencilere katsayı şartı konmuş ve son olarak da İlahiyat Fakülteleri dışında bir fakülteyi tercih etme hakları ellerinden alınmıştır. 1997 yılından sonra bu okulların ve öğrencilerinin sayıları kısıtlamalara bağlı olarak ciddi oranda azalmıştır (Aydın, 2017).

İmam Hatip Okulları ile alakalı çalışmalar, AK Parti iktidarı döneminde kademeli olarak yürütülmüştür. Genelde meslek liseleri ve özelde İmam Hatip okulları konusunda ilk tartışmalar, AK Parti’nin ikinci kez hükümet olduğu (2007-2011) dönemde gündeme getirilmiştir. İmam Hatip Liselerinde okuyan öğrencilerin en büyük problemi olan katsayı uygulaması 2009 yılında ilk defa kaldırılmak istenmiştir. Bu konuda YÖK, katsayı uygulamasının resmen kaldırıldığını açıklamışsa da İstanbul Barosu’nun kararın iptali için Danıştay’a başvurmasıyla durum değişmiştir. Değişen karardan sonra 2010 yılında YÖK, konuya tekrar odaklanarak yeni bir düzenleme getirmiştir. Bu düzenlemeye göre üniversitelere başvuran adayların kendi alanlarını tercih etmeleri halinde puanları 0.15, alan dışı tercihlerde 0.13 ile çarpılmaya başlanmıştır. Bu düzenleme ile kısmen çözülmüş sayılan sorun, 1 Aralık 2011 tarihinde tamamen ortadan kaldırılmıştır. Artık tüm lise mezunları tercih yaparken eşit haklara sahip olmuş ve bütün adayların puanları 0.12 ile çarpılarak hesaplanmaya başlanmıştır (Öcal, 2015). Bu vesileyle İmam Hatip Liseleri de diğer liselerden mezun olan öğrencilerle aynı haklara sahip olmuşlardır. Bu gelişme, iktidarın benimsediği laiklik modeline uygun bir adımdır. Çünkü Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı olarak eğitim gören her bir öğrenci eşit haklara sahip olmalıdır. Tercih edilen okulun müfredatında din eğitimine yönelik derslerin ağırlıklı olması, öğrencilerin ülke içerisindeki vatandaşlık haklarının ihlaline sebep olmamalıdır.

İmam Hatip liseleri, atılan hukuki adımlarla beraber ülke genelinde hızla sayıları artan okullardan olmuştur. Dönemin devlet bakanlarından

Prof. Dr. Mehmet Aydın, İmam Hatip Okullarını, 21. yüzyılda “model okullar” olarak görmüş, bu okulların dünyada “çağdaş bir eğitim” için model olarak gösterildiğini söylemiştir (Odatv, 3 Ocak 2013). Bu düşünce ile Türkiye tarihinde niceliksel olarak en fazla İmam Hatip Lisesi AK Parti hükümeti döneminde açılmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı verilerine göre, 2002-2003 eğitim öğretim yılında ülke genelinde toplam 450 İmam Hatip Lisesi ve 71.100 öğrencisi var iken bu sayı, 2019-2020 eğitim öğretim yılında 1651 okul ve 610.007 öğrenci sayısına yükselmiştir. Anadolu İmam Hatip Liseleri için bu dönemde çeşitli programlar tasarlanarak öğrenciler, ilgi ve yeteneklerine göre yetiştirilmiştir. Din Öğretimi Genel Müdürlüğü’nce açıklanan verilere göre bu programlar şunlardır: Klasik Anadolu İmam Hatip Liseleri, Fen ve Sosyal Bilimler Uygulayan Anadolu İmam Hatip Liseleri, Yabancı Dil Programı (Hazırlık Sınıfı) Uygulayan Anadolu İmam Hatip Liseleri, Sanat Programı Uygulayan Anadolu İmam Hatip Liseleri, Uluslararası Anadolu İmam Hatip Liseleri, Hafız Öğrencilerin Eğitim Gördüğü Anadolu İmam Hatip Liseleri, Spor Programı Uygulayan Anadolu İmam Hatip Liseleri ve Yabancı Dil ve Fen Bilimleri Programı Uygulayan Teknoloji Anadolu İmam Hatip Liseleri’dir.

2012 yılına gelindiğinde eğitim sistemine yeni bir uygulama olarak getirilen 4+4+4 sistemi, İmam Hatip Ortaokullarının açılmasına ve gelişmesine imkân sağlamıştır. 1997’de kapatılan bu ortaokullar, on beş yıl sonra tekrar Türk eğitim sistemi içerisinde yerini almaya başlamıştır. Din Öğretimi Genel Müdürlüğü’nce yapılan tanıtımda bu ortaokullar şöyle anlatılmıştır: *“İmam Hatip Ortaokulları, ortaokul dersleriyle birlikte temel İslami bilgiler içeren derslerin de okutulduğu kendine özgü kurum kültürü bulunan okullardır.”* Bu okulların amacı ise öğrencilere milli, manevi, ahlaki ve insani değerler önceliğinde, akademik eğitimlerinin yanı sıra bedensel ve ruhsal gelişmelerini de destekleyen eğitim ortamlarında, ilgi ve yetenekleri doğrultusunda bir üst öğrenime hazırlamaktır (DOGM, 18 Ağustos 2020). Bu amaç doğrultusunda İmam Hatip Ortaokulları, iki ayrı programa ayrılarak hizmet vermektedir. Bu programlar, klasik İmam Hatip Ortaokulları ve Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık Projesi Uygulayan İmam Hatip Ortaokullarıdır. Söz konusu bu okulların eğitim hayatımıza girdiği 2012’den bu yana sayıları da zikredildiği üzere hızla artmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı istatistiklerine göre 2012-2013 eğitim-öğretim yılında toplam 1099 İmam Hatip Ortaokulu ve 94.467 öğrenci olduğu açıklanmıştır. Bu okulların 730’u kendi binasında 66.585 öğrenciye eğitim verirken, 369’u İmam Hatip Liseleri bünyesinde 27.882 öğrenciye eğitim vermiştir. 2019-2020 eğitim-

- ◆ 2002-2020 Yılları Arası Türkiye’de Laiklik Algısı ve Örgün Din Eğitime Yansımaları: İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri Üzerine Nitel Bir Araştırma

öğretim yılına gelindiğinde bu okulların sayısı 3.437’ye, öğrenci sayısı 777.439’a ulaşmıştır. Bu okulların 2822’si kendi binasında 658.325 öğrenciye eğitim verirken, 615’i İmam Hatip Liseleri bünyesinde 119.114 öğrenciye eğitim vermiştir.

İmam Hatip Okullarının ülke genelinde bu kadar hızlı yayılması ve öğrenciler tarafından artan sayılarla dersliklerin doldurulması, birtakım kalite problemlerine sebep olmuştur. Niceliksel artış, beraberinde niteliksel artışı tam olarak getirememiştir. Örneğin, 2010 yılında bir proje olarak başlatılan genel liselerin Anadolu liselerine dönüştürülmesi sırasında bazı liseler de Anadolu İmam-Hatip Lisesine çevrilmiştir Genel lisede belli bir kademeye kadar okuyan bir öğrenci okulunun niteliğinin değiştirilmesiyle birlikte aniden kendisini İmam Hatip okurken bulmuştur. İmam Hatip Okulları için yeni bir açılım olarak uygulanan proje İmam Hatipler, nispeten başarılı öğrencileri bünyesinde barındırmıştır. Ancak üniversite sınav sonuçlarına bakıldığında, İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin akademik yeterlilik düzeylerinin düşük olduğu tespit edilmiştir (Acuner, 2018). Hal böyle olunca laiklik ve Cumhuriyet ekseninde yapılan tartışmalarda, bu okulların vasfı ve amaçları çok farklı değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Kendini Cumhuriyetçi olarak tanımlayan kesimler, bu okulların dogmalara dayalı dinsel tabanlı eğitim veren, bilimden uzak kurumlar olduğunu ve eğitimin dinci/İslamcı felsefeye dayandırıldığını savunmuşlardır. Onlara göre modern dünyaya hitap etmeyen İmam Hatip Okullarının sayıları artırılmamalı, aksine tamamı kapatılmalıdır (Odatv, 03 Ocak 2013). Muhafazakâr kesim ise bu okulların eğitim sistemi içerisinde yer almasının gerekli olduğunu ve dinin hurafelerden arındırılarak yasal bir eğitim verilmesinin sağlıklı bir din anlayışına katkı sunduğunu savunmuşlardır. Bu bağlamda onlara göre İmam Hatip Okulları, devlet-millet kaynaşmasında önemli rol oynamıştır (Tunç, 2020). Bu yorumların, tarafların laikliğe bakışlarındaki anlayış farklılıklarına bağlı olarak değiştiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Aslında bu okulların mevcut sorunları ayrı bir tartışma konusudur ancak yine de bu noktada İmam Hatip Okullarına büyük görev düşmektedir. Öncelikle bu okullar, misyonlarını ve vizyonlarını açıkça ve zihinlerde soru işareti bırakmayacak şekilde ortaya koymalı ve akademik başarı yakalama konusunda her türlü gayreti bilim tabanlı olarak göstermelidirler. Çünkü bu okullar, dini bilimlerle birlikte pozitif bilimleri de müfredatlarında barındırmaktadır. Durum, katı laikliği savunan kesimin anlattığı gibi salt dini eğitim merkezli bir düzeni kapsamamaktadır. Öğrenciler, diğer okullardaki aynı kademedeki okuyan öğrenciler gibi milli ve

manevi değerlerine uygun eğitim almaktadır. Bu eğitim sonucunda ülke çapındaki bütün öğrencilerle eşit bir şekilde aynı sınav sistemine tabi tutulmaktadır. Eğitimin bireyi sosyalleştirme ve kişiliği geliştirme görevi dikkate alındığında (Dewey, 2020), bu okullarda bahsedilen işleve yönelik eğitim yapıldığı gerçeği başarıları ve “iyi örnekleri” artırılarak kamuoyuyla paylaşılmalıdır.

Örgün din eğitimi kurumlarından bir diğeri de yüksek din öğretimi yapan İlahiyat Fakülteleridir. İlahiyat Fakülteleri de kurulduğu günden bugüne tıpkı İmam Hatip Okulları gibi siyasi gelişmelerden doğrudan etkilenen eğitim kurumu olmuştur. Cumhuriyet tarihi boyunca bazen açılmış bazen kapatılmış ve bazen de ismi değiştirilerek varlığını sürdürmüştür. Örgün ve yaygın din eğitimi sahalarında çalışacak öğreticileri, İlahiyat Fakülteleri yetiştirmektedir.

Türkiye’de yüksek din eğitimi faaliyetlerinin yürütüldüğü kurumların başında İlahiyat Fakülteleri gelmektedir. Bu fakülteler, son yıllarda gerek öğrenci kapasitesi ve öğrenci kaynağındaki çeşitlilik, gerekse yürütülen programlar açısından birçok değişim geçirmiş durumdadır. İlahiyat Fakültelerinde inanç, kültür, dünya görüşü ve yaşam biçimi bakımından farklılık arz eden öğrencilerin sayısı giderek artmaktadır. Söz konusu fakülteler yürüttükleri programlara bağlı olarak da dünyanın pek çok ülkesinden öğrenci çekebilmektedir.

İlahiyat Fakültelerinin tarihi Dar’ül-Fünun ile başlamaktadır. Kuruldukları günden bu yana İmam Hatip Okullarına benzer şekilde çeşitli uygulamalara maruz kalan bu okullar, 2002 yılına gelindiğinde ülkede 11 Temmuz 1997 yılında alınan kararla, İlahiyat ve İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği lisans programı şeklinde ikiye ayrılmış bir profille karşımıza çıkmaktadır. Bu programlara göre ilköğretim dördüncü sınıftan sekizinci sınıfa kadar okutulan DKAB derslerinin öğretmenleri, eğitim fakültelerine bağlı olarak İlahiyat Fakültelerinin bünyesinde yetiştirilmekteydi. DKAB ve İHL meslek derslerinde öğretmen olarak görev almak isteyen İlahiyat mezunları ise tezsiz yüksek lisans adı altında formasyon eğitimi alarak atama kriterlerini karşılıyorlardı (Nazıroğlu,2018). 1999 senesinde ikinci öğretim programı kapatılan İlahiyat fakültelerinin yıllık kontenjan sayısı 2004 yılına gelindiğinde 501 olarak açıklanmıştır. Bu kontenjanın nitelikli eleman ihtiyacını karşılamaması üzerine 2005 yılında kontenjan sayıları artırılmaya başlanmıştır. 2008 yılından itibaren ikinci öğretim programları aktif hale getirilmiştir. Böylece öğrenci alımları daha da

- ◆ 2002-2020 Yılları Arası Türkiye’de Laiklik Algısı ve Örgün Din Eğitime Yansımaları: İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri Üzerine Nitel Bir Araştırma

artmaya başlamıştır. Öğrenci sayılarıyla beraber fakülte sayılarında da gözle görülür bir artış yaşanmıştır. 2003 yılında 23 olan İlahiyat Fakültesi sayısı, 2020’ye gelindiğinde 102’ye yükselmiştir (Recai Doğan, 2020). Ak Parti döneminde, yükseköğretim kurumlarının ülke çapında yaygınlaştırılması politikasından ilahiyat fakülteleri de nasibini almıştır.

2013 yılında YÖK’ün kararıyla İlahiyat Fakültelerinin adının ‘İslami İlimler Fakültesi’ olarak değiştirilmesine karar verilmiştir. Bu karar doğrultusunda müfredat revizyonu yapılmıştır. Gelen itirazlar üzerine 2015’te bu karardan vazgeçilmiş ve revizyon işlemleri durdurulmuştur. Öğrenci ve fakülte sayılarının artışının yanı sıra isim konusunda da yeni alternatiflerin sunulması durumunu zenginlik olarak nitelendirenler olmuştur (Nazıroğlu, 2018). Ancak bu zenginleşmeler ardında nitelik sorununu da getirmiştir. Çünkü kontrolsüz bir niceliksel artış ardından niteliğin azalması sonucunu doğurmuştur.

1998’de İlahiyat çatısı altında eğitim dünyasında yer alan İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği bölümü, 2006 yılında eğitim fakültelerine bağlanmıştır. Öğretim üyesi yetersizliği nedeniyle 2012 yılında bu program tekrar İlahiyat Fakültesi bünyesine alınmıştır. Ancak daha sonra alınan bir kararla bu bölümlere öğrenci alımı durdurulmuştur (Aşıkoğlu, 2015).

İlahiyat Fakültelerinde yapılan yeniliklerden bir tanesi de 2005 yılında faaliyete geçirilen İLİTAM (İlahiyat Lisans Tamamlama) programlarıdır. İlk kez Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde açılan bu program, 2020 yılı itibariyle sekiz ayrı üniversitede daha aktif olarak hizmet sunmaya devam etmektedir (Altaş, 2016). İlahiyat ön lisans programını bitiren öğrenciler, DGS (Dikey Geçiş Sınavı) ile bu programa geçerek, yüksek din eğitimi tamamen uzaktan eğitim formatında tamamlama hakkına sahiptir. Böylelikle İLİTAM programı, ön lisans mezunlarına lisans seviyesinde diploma alma hakkı kazandırmıştır. Bu sayede yüksek din eğitimi alanında ön lisans öğrencilerinde eğitim seviyesinin yükseltilmesi amaçlanmıştır. Uzaktan eğitime dayalı bir program olan ve hala aktif bir şekilde çalışmalarını yürüten İLİTAM da çeşitli çevreler tarafından ciddi eleştirilere maruz kalmaktadır.

İlahiyat fakülteleri üzerinden yürütülen laiklik tartışmaları, büyük oranda bilimsel anlayıştan uzak ideolojik bir yaklaşım sergilemektedir. Billhassa Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren din öğretimi ile ilgili tartışmalar laiklik temelinde ele alınmış ve güncel bir geçerlilik alanı

oluşturmayı hedeflemiştir. Çapcıoğlu'na göre, bahsi geçen tartışmaların, laiklik başta olmak üzere Cumhuriyetin temel ilkelerini benimsemiş insan yetiştirmeyi ve bunu eğitim aracılığıyla gerçekleştirmeyi hedefleyen devletin eğitim politikalarını etkilememesi mümkün değildir. Aksine bu durum örgün ve yaygın olarak yürütülen din öğretiminin olumsuz etkilendiği, siyaset ve politikacılar tarafından tartışmalardan bu kurumların işleyişine doğrudan ya da dolaylı müdahaleler söz konusu olmaktadır. Bu etkilenme süreci sonucunda Türkiye'de din öğretiminin varlığını ve niteliğini sorgulayan tartışmalar ülke gündemini daima meşgul ede gelmiştir (Çapcıoğlu, 2009). Esasen bu tartışmaların yerine İlahiyat Fakültelerinin yükseköğretim sistemi içerisinde ne tür bir fakülte olduğu yahut bu fakültelerin hangi eğitim amaçlarına sahip olması gerektiği gibi konular tartışılması beklenen önemli bir hususlardır. Bu konuda hukuki alanda bu kurumların hangi amaçla kuruldukları ve buna bağlı olarak nasıl işleyeceği konusunda çeşitli açıklamalar bulunmaktadır. Fakat şu anki durum göz önüne alındığında şartlara ve ihtiyaçlara bağlı olarak yüksek din öğretiminin amaçlarında da farklılaşmalar olduğu, geçtiğimiz süreçte toplumdaki çeşitli görev alanlarına dönük bir anlayışın daha baskın hale geldiği anlaşılmaktadır (Ev, 2014). Dolayısıyla dünyadaki gelişimin ve değişimin yönünün ülkemizdeki eğitim politikalarını ve yüksek din öğretimi programlarını şekillendirmesi doğal bir süreç olarak değerlendirilmelidir.

Türkiye'deki din devlet ilişkileri göz önüne alındığında, devletin İlahiyatları kontrol altında tutma çabasının Cumhuriyet dönemindeki toplumsal ve tarihi tecrübelerle dayandığı anlaşılmaktadır. Devletin özellikle ara dönemlerde İlahiyata karşı önyargılı bir şekilde ötekileştirmeci yaklaşımı, pozitivist üniversite anlayışına uymayan, bilim dışı kurumlar olduğu ve elde ettiği bilgilerin metodolojiden uzak dogmatik karaktere sahip olduğu şeklindeki değerlendirmelere dayanmaktadır. Oysa İlahiyatların köklü bir bilimsel geleneğe sahip olduğu, İlahiyatçıların sosyal bilimler alanında kullanılan pek çok yöntemi kullandığı ve tarihsel tecrübe ve dini bilgilerin çağdaş metotlarla inceleyerek tasnif edildiği göz ardı edilmektedir. Ayrıca İlahiyat ilimlerinin genel karakteri pozitivist yani akılcı paradigmadan ziyade pozitivism ötesi yorumlayıcı bir paradigmaya daha yakın görünmektedir. Diğer taraftan vatandaşların din hizmeti ve yüksek din öğretimi talepleri ulusal ve uluslararası hukuk açısından devletin bir ödevi olarak yer aldığı gerçeği zaman zaman göz ardı edilmektedir. Bu

- ◆ 2002-2020 Yılları Arası Türkiye’de Laiklik Algısı ve Örgün Din Eğitimine Yansımaları: İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri Üzerine Nitel Bir Araştırma

nedence ilahiyat fakültelerinin hukuki açıdan bir meşruiyet problemi taşıdığı iddiası asılsızdır (Nazıroğlu, 2018).

Kara’ya göre İmam Hatip ve İlahiyatları laiklik bağlamında değerdendirmekense sosyolojik gerçekliklerle ilişkilendirmek daha doğrudur. Zira İlahiyat Fakültelerinde yürütölen eğitimin İslam dünyasının ve Türkiye’nin güncel ve felsefi ihtiyaçlarını karşılama konusunda daha fazla gayret etmesi gerekmektedir. Öte yandan İlahiyat Fakültelerinin Türkiye’deki dinî bilgi ve düşünceye dayanan bilimsel yayınların hem akademik hem de kültürel düzeyde artması ve kalite kazanmasında, sahibi olduğu birikimle yaygınlaştırıp toplumsal karşılık bulmasında önemli katkılarının olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir (Kara, 2009). Türkiye’deki kültürel ve bilimsel birikime yaptıkları katkının dışında pratik alanda da ihtiyaçlara cevap verebilen İlahiyat Fakültesi mezunlarının, ülkedeki istihdam alanlarına yönelik öğrenci yetiştirdiği dikkate alınmalıdır.

Türkiye’de yükseköğretim yapılanması içerisinde İlahiyat Fakültelerinin sahip olduğu eğitim sistemi, dünyanın geldiği noktada bilgi toplumuna oluşturabilecek demokratik ve bilimsel bir yapıya hizmet etmektedir. Ayrıca bu kurumlar, yüksek din eğitimi veren okullar olarak ülkemizdeki dini düşünce ve fikir hayatına oldukça önemli katkılar sunarak kültür mirasımızı zenginleştiren yükseköğretim kurumları haline gelmiştir. Bu kurumda görev yapan eğitici kadro, yayınladıkları akademik içerikli makale kitap proje ve benzeri eserlerle Türk kültürüne önemli sayı ve içerikle katkı sağlamışlardır. Kurumsal tecrübe açısından değerlendirildiğinde ise, İlahiyat Fakülteleri modern dünyanın genel yapısını ve onun içindeki kendi konumunu kavramış bir izlenim vermektedir. Yükseköğretim politikalarına paralel olarak bu kurumun çatısı altında elde edilen kimliğin, devletin laik yapısıyla ve yönetim ilkeleriyle herhangi bir sorun teşkil etmediği tespitini yapmak mümkündür. Çünkü diğer yükseköğretim kurumları gibi İlahiyatların işleyişi ve müfredat yapıları da aynı şekilde yükseköğretim politikaları çerçevesinde belirlenmektedir. Bu açılardan ele alındığında İlahiyat Fakültelerinin bir yükseköğretim kurumundan beklenen eğitim, bilimsel araştırma, topluma hizmet odaklı çalışmalara destek olduğu görölmektedir.

Her öğretim kurumu güçlü yanları kadar zayıf yanlarını da dikkate alarak hizmet vermek zorundadır. Laiklik ve devletin temel yönetim anlayışı açısından herhangi bir çatışma yaşamayan İlahiyat Fakültelerinin, Türkiye’nin eğitim hayatına yaptığı katkılarının yanı sıra kendilerini

geliştirmesi gereken eksikliklerin olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Özellikle akademik anlamda performansı ve bilimsel çıktıları öncelemesi bu fakültelerin sayıları dikkate alındığında güçlendirilmesi gereken noktalardır. Bundan sonraki süreçlerde fakültelerin sayılarının değil, akademik başarılarının, kalitelerinin, bölgesel katkılarının, dış paydaşlarla yürüttüğu projelerin yeterliliği açısından çıktılar, süreç ve performansların konuşulmasına ihtiyaç vardır. Bu konuda Altaş, bu kurumlarla ilgili savunmacı reflekslerin yüksek din öğretimini batıdaki üniversite sisteminin gelişimine ayak uyduracak şekilde yapılandırılmasını engellediği yorumunu yapmaktadır. Özellikle bu alanda ihtiyaç duyulan insan kaynaklarının yani mezunların yeterliliği tartişılmadan, kontenjanları artırmak gibi palyatif ve kısa süreli düzenlemelerin din öğretimine katkı sağlamadığını saha çalışmalarıyla ortaya koymak gerekmektedir (Altaş, 2018).

Ülkemiz açısından değerlendirildiğinde köklü bir geleneğe sahip olan gerek İmam Hatip Okulları gerekse İlahiyat Fakülteleri sahip oldukları potansiyel ile toplumsal beklentileri ve ihtiyaçları fazlasıyla karşılayabilecek durumda gözükmektedir. Bu kurumların devletin laiklik ilkesini zorlamak gibi bir amacı olmak bir yana değişen ve dönüşen dünyada ülkemizin sosyal alanlardaki din eğitimi ihtiyacını karşılamak gibi pragmatik faydalarından bahsetmek mümkündür. Bu eğitim kurumları geçtiğimiz yirmi yıl içerisinde gerek öğretim programları gerekse program yaklaşımlarını yeri geldikçe güncellemektedirler. Bilgi toplumunun ihtiyaçları göz önüne alındığında elbette bu kurumların sahip olduğu eğitim kalitesi istenen düzeyde değildir. Bu konuyu ele alan bir çalışmasında Gül, bu eğitim kurumlarını sahte gündemlerle tartişmak yerine öğretim kalitelerini artırmanın daha doğru olduğunu söylemektedir. Ona göre bu kurumlar istihdam alanlarına göre yeniden düzenlenmeli, uluslararasılaşma anlamında yeni boyutlar eklenmeli ve ileriye dönük eğitimsel stratejiler kurgulanmalıdır (Gül, 2016). Köylü ise bu kurumların sayı açısından artık doyuma ulaştığını bundan sonraki süreçte batıdaki mesleki din eğitimi veren kurumların nitelik konusundaki başarılı çalışmaların bizde de yapılması gerektiğinden bahsetmektedir. Yapılan karşılaştırmada batıdaki mesleki din öğretim kurumlarının program ve işleyiş açısından zengin eğitim ortamlarına sahip olduğu belirtilmektedir. Ayrıca eğitim kalitesinin öncelendiği bu kurumlarda öğrencilerin araştırmasına, sorgulamasına, eleştirel, düşünceye sahip olmasına, doğru kaynaklara ulaşabilmesine ve verilen sorumlulukları zamanında yerine getirmesine dair uygulamaların önemine işaret

- ◆ 2002-2020 Yılları Arası Türkiye’de Laiklik Algısı ve Örgün Din Eğitime Yansımaları: İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri Üzerine Nitel Bir Araştırma

edilmektedir (Köylü, 2013). Ak Parti hükümetinin laiklik uygulamalarına paralel olarak sayıları son yirmi yılda sürekli artırılan ve kendilerine çeşitli imkanlar sağlanan bu kurumlar için kaliteyi göz önünde bulundurmak, Türkiye’deki din eğitimi açısından oldukça önemli görünmektedir.

Sonuç

Din, devlet ve eğitim ilişkisi, Batı toplumlarının sosyolojik karakterlerine göre farklı bir şekilde cereyan ederken Türkiye’deki bu ilişki süreci, Cumhuriyetin ilanından bugüne kadar farklı bir görünüm arz etmiştir. Bu görünüm, Kıta Avrupa’sı ve Anglosakson laiklik modelleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki Cumhuriyetin ilk yıllarında kurucu iradenin katı ve dışlayıcı laiklik anlayışı Kıta Avrupa’sı modeline uygun iken bugüne geldiğimizde pasif ve ılımlı diyebileceğimiz ülkemiz için farklı bir laiklik anlayışı olan Anglosakson modelinin hâkim olduğu görülmektedir.

Son çeyrek asırdaki laiklik tartışmalarına bakıldığında, genellikle toplumdaki seküler kesimin dini hayatı tercih eden toplum kesimine İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri üzerinden eleştiriler yönelttiği görülmektedir. Bu tartışmaların odağındaki eğitim kurumlarının çağdaş ve laik rejime karşı birer tehdit unsuru olduğu şeklindeki ideolojik değerlendirmeler yapılması esasen toplumun bir kesimini görmezden gelmek anlamına geldiği söylenebilir. Din eğitiminin laiklik ile olan ilişkisinde daha önceki süreçlerde tercih edilen pozitivist/aşırı seküler bilim ve politika anlayışı, doğru argümanlar sunulmadığı sürece Türk toplumunun din devlet ilişkisini sağlıklı bir zemine oturtmak zor bir iş haline gelecektir.

Mesleki din eğitimi veren İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakültelerinin son yirmi yıldaki gelişmelerine baktığımızda, din eğitimi konusunda toplumsal taleplerin ve siyasi iktidarın laiklik konusundaki yorumlarının etkili olduğu ve karşılıklı desteklendiği değerlendirilebilir. AK Parti’nin 2002 sonrası iktidar sürecinde daha önceki 28 Şubat sürecinin meydana getirdiği sosyal ve siyasal krizleri bir an önce ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalar yürütülmüş ve bu süreçte din ve laiklik konusunda kendisine has bir yorumun uygulanması tercih edilmiştir. Bunun bir sonucu olarak kamusal alanda din eğitiminin görünürlüğünün bu dönemde arttığı ifade edilmelidir.

Kaynakça

- AK PARTİ, Adalet ve Kalkınma Partisi. *2002 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi* (Ocak 2015). <https://www.akparti.org.tr/media/318780/3-kasim-2002-genel-secimleri-secim-beyannamesi-sayfalar.pdf>.
- AK PARTİ, Adalet ve Kalkınma Partisi. *2007 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi* (Ocak 2015). <https://www.akparti.org.tr/media/318777/22-temmuz-2007-genel-secimleri-secim-beyannamesi-sayfalar.pdf>.
- AK PARTİ, Adalet ve Kalkınma Partisi. *2011 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi* (Ocak 2015). <https://www.akparti.org.tr/media/318778/12-haziran-2011-genel-secimleri-secim-beyannamesi-1.pdf>.
- AK PARTİ, Adalet ve Kalkınma Partisi. *2015 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi* (Temmuz 2015). <https://www.akparti.org.tr/media/318795/7-haziran-2015-edited.pdf>.
- AK PARTİ, Adalet ve Kalkınma Partisi. *2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Genel Seçimler Seçim Beyannamesi* (Haziran 2018). <https://www.akparti.org.tr/media/318779/24-haziran-2018-cumhurbaşkanlığı-secimleri-ve-genel-secimler-secim-beyannamesi-sayfalar.pdf>.
- AK PARTİ, Adalet ve Kalkınma Partisi. *Tüzük* (Ocak 2019). <https://www.akparti.org.tr/media/279929/cep-boy.pdf>.
- Acuner, Hacı Yusuf. "İmam Hatip Okullarında Din Eğitimi ve Sorunları". *Türkiye'de Din Eğitimi ve Sorunları*. ed. Mustafa Köylü. 131-167. İstanbul: Dem Yayınları, 2018.
- Ahmad, Feroz. *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*. Hil Yayınları, 2010.
- Akdoğan, Yalçın. *Ak Parti ve Muhafazakâr Demokrasi*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2004.
- Akkır, Ramazan. *CHP'nin Din Politikaları*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2019.
- Albayrak, Mehmet. *Başörtüsünün Kırk Yıllık Serüveni: Atatürk, Din, Laiklik-İrtica, Cumhuriyet ve Türban Mitingleri*. Samsun: Erol Ofset, 2008.
- Aliefendioğlu, Yılmaz. "Hukuk, Hukukun Üstünlüğü, Hukuk Devleti". *Ankara Barosu Dergisi* 2 (2001), 29-68.

- ◆ 2002-2020 Yılları Arası Türkiye’de Laiklik Algısı ve Örgün Din Eğitimine Yansımaları: İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri Üzerine Nitel Bir Araştırma

- Altaş, Nurullah. "Türkiye’de Dinî Yükseköğretim Alanında Uzaktan Eğitimle İlgili Algı Sorunları ve İLİTAM Uygulamaları". *Değerler Eğitimi Dergisi* (2016), 7-41.
- Altaş, Nurullah. "Uzaktan Eğitim ve İLİTAM Uygulamalarının Geleceği Nasıl Olmalıdır?". *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalı? Sorunlar ve Çözümleri*. ed. Süleyman Akyürek. 387-412. İstanbul : Ensar Neşriyat, 2015.
- Asad, Talal. "Religion, Nation-State, Secularism". *Nation And Religion: Perspectives on Europe and Asia*. ed. Peter Van Veer- Hartmut Lehmann. Princeton University Press, 1999.
- Aşkoğlu, Nevzat Yaşar. "Yüksek Öğretimde Din Eğitim ve Öğretimi". *Din Eğitimi El Kitabı*. ed. Recai Doğan- Remziye Ege. 181-201. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Ateş, Sinan. "12 Eylül 1980 Darbesi ile 28 Şubat 1997 Darbesi Arasında Din-Siyaset İlişkileri ve Din Eğitimi Politikaları". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* (2018), 586-607.
- Aybars, Ergün. "Laiklik". *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi* (1996), 1-21.
- Aydın, Kubilay. "Erdoğan: Laiklik Ateizm Değildir, Korkmayın". *Sözcü Gazetesi* (12 Ağustos 2018). <https://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/erdogan-laiklik-ateizm-degildir-korkmayin-1202212/>.
- Aydın, Muhammet Şevki. *Din Eğitimi Bilimi*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017.
- Berber, Mehmet Ali. «Kamuda başörtüsü yasağı kalktı.» *Sabah Gazetesi*. 8 Ekim 2013. <https://www.sabah.com.tr/gundem/2013/10/08/kamuda-basortusu-yasagi-kalkti>.
- Berkes, Niyazi. *Teokrasi ve Laiklik*. İstanbul: Adam Yayınları, 1984.
- Birand, Mehmet Ali- Yıldız, Reyhan. *Son Darbe 28 Şubat*. İstanbul: Doğan Kitap, 2012.
- Bockel, Alain. "Laiklik ve Anayasa". *Laiklik ve Demokrasi*. ed. İbrahim Ö. Kaboğlu. 49-58. Ankara: İmge Yayınevi, 2001.
- Bruce, C. S. "Research Student's Early Experiences of The Dissertation Literature". *Studies in Higher Education* (1994), 217-229.

- Cooper, H. M. *Integrating research: A guide for literature reviews*. Chalif: Sage Publication, 1989.
- Creswell, John W. *Araştırma Deseni: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*. Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık, 2017.
- Cündioğlu, Düccane. *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1998.
- Çakır, Fatma. "Fransa'da ve Türkiye'de Laiklik Tartışmaları". *Ulusa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi* (2017), 75-94.
- Çapcıoğlu, İhsan. "Din-Siyaset Ekseninde Türkiye'de Din Öğretimi". *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* 2/1 (2009), 21-40.
- Dağcı, Gül Tuğba- Dal, Adnan. "Osmanlı'dan Günümüze Din-Devlet ve Laiklik Tartışmaları". *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi* 2/1 (2014), 38-46.
- Dewey, John. *Eğitimde Ahlak İlkeleri*. çev. Süleyman Aydın. Ankara: Fol Yayıncılık, 2020.
- DOGMA, Din Öğretimi Genel Müdürlüğü. "İmam Hatip Okullarında Yeni Dönem Kitapçığı" (18 Ağustos 2020). <http://dogm.meb.gov.tr/www/imam-hatip-okullarinda-yeni-donem-kitapcigi/icerik/1041>.
- Doğan, Recai. "İlahiyat Fakültelerinin Mevcut Durumu Ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme". *Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi*. ed. İbrahim Turan ve Faruk Sancar. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Doğan, Süleyman. *Sivil Demokrasi Çağrısı*. İstanbul: Birey Yayınları, 1999.
- Erdem, Fazıl Hüsnü- Heper Yunus. *Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları ve Anayasa Önerileri Madde Karşılaştırmalı*. Ankara: Seta Yayınları, 2011.
- Erdoğan, Mustafa. *Demokrasi, Laiklik, Resmi İdeoloji*. Ankara: Liberte Yayınları, 2000.
- Erdoğan, Mustafa. "Laiklik ve Türk Uygulaması Üstüne Notlar". *Türkiye Günlüğü* 13 (1999), 53-59.
- Erim, Nihat. *12 Mart Anıları*. düz. Raşit Çavaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.

- ◆ 2002-2020 Yılları Arası Türkiye’de Laiklik Algısı ve Örgün Din Eğitimine Yansımaları: İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri Üzerine Nitel Bir Araştırma

- Ev, Halit. "Yüksek Din Eğitimi". *Din Eğitimi*. ed. Mustafa Köylü ve Nurullah Altaş. 268-308. İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2014.
- Göle, Nilüfer. *Seküler ve Dinsel: Aşman Sınırlar*. İstanbul: Metis Yayınları, 2012.
- Gül, Ali Rıza. "Yüksek Din Eğitimi Kurumlarında Değişim ve Yenilenmenin Gerekçeleri". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (2016), 7-38.
- Gürbüz, Sait- Şahin, Faruk. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2017.
- İnalçık, Halil. *Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016.
- Kara, İsmail. *Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslam*. 2. Cilt. İstanbul: Dergah Yayınları, 2017.
- Kara, İsmail. "Türkiye’de İlahiyat Fakülteleri Dini Kurumlar mı, Laik Kurumlar mı?". *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* 2/1 (2009), 1-19.
- Köylü, Mustafa. "Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi: Nicelik mi Nitelik mi?". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2013), 21-44.
- Maclure, Jocelyn- Taylor, Charles. *Laiklik ve İnanç Özgürlüğü*. çev. İlhan Güllü. İstanbul: İskenderiye Yayıncılık, 2015.
- Mert, Nuray. "Cumhuriyet, Laiklik ve Din". *75 Yılda Düşünceler Tartışmalar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Munyar, Vahap. "Erdoğan’dan anayasa çıkışı: İslam vurgusuna ihtiyaç yok". *Hürriyet Gazetesi*. (28 Nisan 2016). <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/laiklik-ladinilik-olursa-itiraz-gelir-40095714>.
- Nazıroğlu, Bayramali. "İlahiyat Fakültelerinde Din Eğitimi ve Sorunları". *Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları*. ed. Mustafa Köylü, 169-209. İstanbul: Dem Yayınları, 2018.
- Odatv*. "Hangi hükümet döneminde kaç tane İmam Hatip açıldı" (3 Ocak 2013). <https://odatv4.com/hangi-hukumet-doneminde-kac-tane-acildi-0301131200.html>.
- Okumuş, Ejder. *Siyasette Din İstismarı Tartışmaları*. İstanbul: Ark Kitapları, 2011.

- Öcal, Mustafa. "İmam Hatip Liselerinde Din Eğitimi". *Din Eğitimi*. ed. Mustafa Köylü- Nurullah Altaş. 224-268. İstanbul: Ensar Yayınları, 2015.
- Öcal, Mustafa. *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2017.
- Ömürlüoğlu, Gamze. "Ak Parti Döneminde Eğitim Sisteminin İdeolojik Temelleri". *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD)* 6/12 (2020), 75-102.
- Öztemiz, Mutay. *Cumhuriyet Döneminde Devletin Din Politikaları*. İstanbul: Pencere Yayınları, 1997.
- Sürgevil, Sabri. *Türkiye Tarihi ve Uygarlıkları: Değişim Sürecinde Türkiye-II*. 6. Cilt. İzmir: İlya Yayınevi, 2012.
- Tosun, Cemal. "Türkiye'de Eğitimin Laikleşmesi ve Din Öğretimi". *Dinler Tarihi Araştırmaları - VI, Sekülerleşme ve Dinî Canlanma Sempozyumu*. 228-237. Ankara: 2008.
- Tunç, Muhammed Veysi. *Kuruluşundan Günümüze İmam Hatip Okullarının Programları ve Eğitim Yaklaşımları*. İstanbul: Çıra Akademi Yayınları, 2020.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı*. "Devlet Tüm İnanç Gruplarına Eşit Mesafededir" (26 Nisan 2016). <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/43765/devlet-tum-inanc-gruplarina-esit-mesafededir>.
- Ünsür, Ahmet. *Kuruluşundan Günümüze İmam Hatip Liseleri*. İstanbul: İmam Hatip Liseleri Mezunları ve Mensupları Derneği Yayınları, 1995.
- Yamaç, Muhammed- Okumuş, Ejder. "Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Darbeler ve Din". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2020), 483-511.
- Yayla, Atilla. *Siyaset Teorisine Giriş*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2004.